

Att utveckla sexualitet- och samlevnadsarbetet i Västra Götaland

Utvärdering av ett regionalt skolprojekt
samt
utredning om den
framtida verksamheten

*"Jag ska säga dig, det här är favoritämnet,
både mitt och elevernas.
Då pratar man om sånt som är viktigt,
som vi annars pratar alldeles för lite om.
Då kommer man nära tonåringarna"*
Högstadielärare

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

INLEDNING

Bakgrund och utgångspunkter.....	03
Vårt uppdrag.....	03
Underlag och metodik.....	04
Rapportens disposition.....	06

TEORIDEL

Framgångsfaktorer för sex- och samlevnadsarbete utifrån internationell/nationell forskning..	07
---	-----------

Stöd och förankring hos skolledningen.....	07
Systematiskt arbete, tydlig struktur och kontinuitet.....	07
Engagerade och utbildade pedagoger.....	08
Ett fokus som utgår från elevernas behov.....	08
Risk- eller främjandeperspektiv.....	09
Samarbete med externa aktörer.....	10
Metoder för att motverka mediabudskap.....	10

Hur arbetar skolan med sexualitet och samlevnad?.....	10
--	-----------

Stöd och förankring hos skolledningen.....	10
Systematiskt arbete, tydlig struktur, röd tråd i arbetet, kontinuitet och utvärdering.....	11
Engagerade och utbildade pedagoger.....	11
Ett fokus som utgår från elevernas behov.....	12
Risk- eller främjandeperspektiv.....	13
Samarbete med externa aktörer.....	13
Likvärdighet.....	13
Ämnesövergripande.....	14

Nationella riktlinjer.....	14
-----------------------------------	-----------

Vad behöver skolan för att klara sitt uppdrag?.....	16
--	-----------

En jämförelse mellan framgångsfaktorer och verklighet.....	16
--	----

UTVÄRDERING

Plan och genomförande.....	18
Projektets ekonomi.....	18
GRULs verksamhet 2008.....	19
Resultat av intervjuer med skolpersonal.....	20
Reflektioner utifrån intervjuerna.....	23
Samarbete mellan Hivprevention och GRUL.....	24
Utvärderingens slutsatser.....	25

UTREDNING

På rätt väg.....	27
-------------------------	-----------

Nio utmaningar.....	27
----------------------------	-----------

1. Se skolan som den är och planera utifrån det.....	28
2. Gör inte bara saker rätt, utan rätt saker.....	29
3. Stig fram Hivpreventionen i Västra Götaland.....	30
4. Ställ krav på skolan.....	31
5. Skapa förutsättningar för framgång.....	32
6. En utvecklad verksamhet.....	33
7. Mobilisera resurser ute i sjukvårdsområdena.....	36
8. Definiera ämnet sexualitet och samlevnad.....	39
9. Slå vakt om hälso- och sjukvårdens roll och uppgift.....	41
Till sist, de fyra frågorna.....	42

Referenslitteratur.....	43
--------------------------------	-----------

INLEDNING

Bakgrund och utgångspunkter

Sedan 2003 har GR Utbildning på uppdrag av Hivprevention i Västra Götalandsregionen (fortsättningsvis kallad Hivprevention) samarbetat i ett flertal olika delprojekt kring sexuell hälsa i skolan. GR Utbildning är en avdelning inom Göteborgsregionens kommunalförbund (GR) som samarbetar med ett flertal organisationer och myndigheter och utför flera uppdrag på utbildningsområdet. GR Upplevelsebaserat lärande (GRUL) är en del av GR Utbildning. GRULs uppgift är att utveckla, utbilda och genomföra verksamhet med den upplevelsebaserade pedagogiken som verktyg och förhållningssätt.

Syftet med samarbetet är att öka kunskapen kring hiv/STI hos målgrupperna, att utveckla nya metoder för det förebyggande arbetet samt att utveckla och utvärdera samarbetet mellan Hivprevention och GRUL.

Målgrupperna är skolan, det vill säga skollära, pedagoger, elever och elevhälsa i högstadiet och gymnasiet i Västra Götalandsregionen utanför Göteborg. Eleverna i skolan är direkt eller indirekt mottagare av samtliga insatser i projektet.

Verksamheten finansieras av Socialstyrelsen som årligen tillskjuter särskilda medel för hiv/STI-prevention i regionen.

Karin Stenqvist, regionöverläkare på Hivprevention i Västra Götaland, ansvarar för verksamheten.

Under de år som verksamheten pågått har Hivprevention tillsammans med GRUL kunnat konstatera att de brister som finns vad gäller skolans sexualitet- och samlevnadsarbete begränsat möjligheterna att arbeta förebyggande med hiv/STI bland barn och ungdom. Skolans svårigheter att fullfölja sitt uppdrag blir alltså en utmaning för regionen som har ett ansvar för det övergripande hiv/STI-förebyggande arbetet. Detta är en problematik som skola och hälso- och sjukvården har ett delat ansvar för. Utmaningen blir att finna bra former för samverkan så att befintliga resurser för prevention tillvaratas på bästa sätt.

Detta är också Hivpreventions ambition, och denna rapport kan ses som ett led i det utvecklingsarbetet.

Vårt uppdrag

För att beskriva och analysera nuläget och lägga grunden till förändringar och förbättringar har AB Anders Bolin fått uppdraget att granska verksamheten. Arbetet har genomförts av Anders Bolin och Christina Kings.

Uppdraget består av två huvuddelar, ett utvärderings- och ett utredningsmoment. Dessa kompletteras också av en teoridel.

Det första momentet, utvärderingen, omfattar en granskning och analys av

- GRULs insatser genomförda under läsåret 2008/09.
- Hur dessa tagits emot på de aktuella skolorna.
- Hur samarbetet mellan Hivprevention och GRUL är uppbyggt och fungerar.

Det andra momentet, utredningen, har till syfte att

- Lägga grunden till förändringar och förbättringar av Hivpreventions och GRULs arbete med att stärka skolans undervisning kring sexualitet och samlevnad.
- Utreda vilka kompletteringar som krävs för att fler elever i regionen kan nås av en kvalitativt bra sexualitet- och samlevnadsundervisning.
- Särskilt beakta hälso- och sjukvårdens roll i arbetet.

Utredningen är alltså framåtblickande. Den har fokus på frågor som:

- Hur kan Hivprevention stödja den regionala sexualitet- och samlevnadsundervisningen framöver?
- Vad för slags vision och operativa mål är önskvärda och realistiska?
- Vad kommer ett sådant stöd att kräva när det gäller resurser, kompetens, rollfördelning, samarbete samt förankring av verksamheten?
- Några idéer som särskilt bör granskas är behovet av fyra skolstationer ute i regionen som kan stötta det lokala arbetet i skolorna, och inte minst, strukturella och innehållsmässiga förändringar av Hivpreventions och GRULs gemensamma arbete.

Underlag och metodik

Uppdraget, d v s utvärderingen och utredningen, baseras på följande underlag:

- Externa dokument
- Interna dokument
- Intervjuer

Externa dokument

Granskningen av externa dokument, nationella direktiv, forskningsrapporter och artiklar, ger oss en bild hur Skolverket definierar och leder skolornas arbete med sexualitet och samlevnad, vad nationell och internationell forskning redovisar när det gäller erfarenheter av och villkor för arbete med sexualitet och samlevnad och, inte minst viktigt, vad som

utmärker en framgångsrik verksamhet. Granskningen har varit särskilt värdefull för utredningsmomentet.

Interna dokument

Hivpreventions och GRULs egna dokument, som styrdokument, rapporter, utvärderingar och inte minst verksamhetsplan och verksamhetsberättelse för 2008, har granskats i syfte att få en förtydligad bild hur man tänker, vill åstadkomma, genomfört och uppnått – en viktig grund för förståelse av verksamheten.

Intervjuer

Intervjuer har utgjort tyngdpunkten i vårt arbete med underlaget. De har haft en kvalitativ inriktning, d v s syftet med dem har inte bara varit att ge oss en beskrivning av förhållanden och aktiviteter utan också en fördjupad förståelse av villkor och förutsättningar för sexualitet och samlevnadsarbetet och av den stödjande verksamhet som Hivprevention och GRUL bedriver.

Företrädarna för Hivprevention och GRUL intervjuades i grupp och dessa intervjuer spelades in på band och pågick mellan 3 till 4 timmar med varje grupp. Övriga har intervjuats individuellt per telefon och intervjuerna pågick mellan 20 minuter till drygt en timme.

Som underlag för intervjuerna har vi använt frågebatterier, delvis olika beroende på målgrupp. I praktiken har de fungerat som checklistor eftersom intervjuerna ofta fått karaktären av samtal. Frågeställningarna har inte alltid kommit i en bestämd ordning och dessutom har ofta nya, men i sammanhanget relevanta frågor kommit upp till diskussion.

Totalt har 25 personer intervjuats:

Vi intervjuade två personer från Hivprevention, Karin Stenqvist och Stefan Laack, samt fyra personer från GRUL, Karl Alfredsson, Fredrik Axelzon, Sofia Larsson och Ida Nilsson.

Vi har intervjuat personer som arbetar med sexualitet och samlevnad på nationell nivå, Agneta Nilsson, Skolverket samt Hans Olsson, Riksförbundet för sexuell upplysning (RFSU).

På regional nivå har vi intervjuat företrädare för andra externa aktörer i regionen, Hälsokällan i Uddevalla, Oasen i Vara, Preventions- och utvecklingsenheten, Göteborgs stad (Prevu) samt Hivpreventions samordnare i Fyrbodal respektive Skaraborg.

Vi har även genomfört telefonintervjuer med personal (rektor eller biträdande rektor, lärare, kurator) på sex skolor som har tagit del av bl a temapass i GRULs regi under 2008. Skolorna har haft en geografisk spridning och har varit både grundskolor och gymnasieskolor. Sammanlagt har 12 personer intervjuats på de sex utvalda skolorna.

Rapportens disposition

Rapporten är indelad i fyra delar:

- Inledning
- Teori och empiri
- Utvärdering
- Utredning

I inledningen redovisas bakgrund och utgångspunkter för uppdraget, beskrivning av uppdraget samt underlag och metodik för rapporten.

I teori och empiri redovisas framgångsfaktorer för sexualitet och samlevnadsarbete utifrån internationell och nationell forskning och annan litteratur som berör ämnet, nuläget vad gäller sexualitet- och samlevnadsarbete i skolan nationellt och regionalt, nationella riktlinjer för sexualitet- och samlevnadsarbete samt en beskrivning av vilket stöd som skolan, enligt aktuell forskning, behöver för att klara sitt uppdrag.

Vi utvärderar GRULs verksamhet under år 2008 utifrån interna dokument, intervjuer med skolpersonal i regionen samt intervjuer med uppdragsgivaren, Hivprevention, och uppdragstagaren, GRUL.

Utredningens syfte är att lägga grunden till förändringar och förbättringar, utreda vilka kompletteringar som krävs för detta samt att särskilt beakta hälso- och sjukvårdens roll i det arbetet.

TEORI OCH EMPIRI

Framgångsfaktorer för sexualitet- och samlevnadsarbete

Utifrån internationell och nationell forskning växer en relativt entydig bild fram av vad som bidrar till att skapa en framgångsrik sexualitet- och samlevnadsundervisning. Vi har också granskat styrdokument, intervjuat personer som arbetar med dessa frågor på nationell nivå, intervjuat representanter för Hivprevention och GRUL samt intervjuat skolpersonal i Västra Götalandsregionen. Utifrån detta material har vi gjort en sammanställning av vad som behöver beaktas vid planering av stödjande aktiviteter till skolans sexualitet- och samlevnadsarbete.

Stöd och förankring hos skolläringen

Både nationella och internationella studier pekar entydigt på att skolan är den centrala arenan för undervisning i sexualitet och samlevnad. Det är i skolan man når i stort sett alla ungdomar och det är de program som genomförs i en definierad undervisningssituation som ger resultat i form av en lägre grad risktagande hos ungdomar.^{1 2}

Kvalitetsgranskningen 1999 visade att rektors styrning är avgörande för att elever skulle få tillgång till en rik och varierad undervisning i sexualitet och samlevnad. Uppdraget till lärarna behöver vara tydligt med en klar ansvarsfördelning och samordning.³

2005 gjordes en uppföljning av kvalitetsgranskningen. ”Där framkom med stor tydlighet rektors svårighet att styra över det ämnesövergripande arbetet och speciellt gymnasierektorer uttryckte behov av att sexualitet och samlevnad bör finnas integrerat i de olika kursplanerna”, säger Agneta Nilsson i en artikel i tidningen Vägval.⁴

”Där skollärarna tar ett större ansvar är undervisningen i sexualitet och samlevnad bättre” säger Hans Olsson, RFSU på Skolkonferensen 2009. Är samarbetet eftersatt påverkas kvaliteten men det kan också leda till att en del av samma skola har bra sexualitet- och samlevnadsundervisning medan en annan del har betydligt sämre.

Systematiskt arbete – tydlig struktur, röd tråd i arbetet, kontinuitet och utvärdering

Det är viktigt att fullfölja interventionsprogram enligt den planering som gjorts för att nå stringens i arbetet och skapa möjligheter att utvärdera densamma, enligt internationella studier. De pekar också på vikten av att insatser utformas utifrån lokala förutsättningar

¹ Forsberg, M. (2007) Ungdomars sexuella hälsa, internationella kunskapssammanställningar och svenska erfarenheter av förebyggande arbete

² Skolverket (1999) Nationella kvalitetsgranskningar, 1999

³ ””

⁴ Nilsson, A (2008) Undervisning om sexualitet och samlevnad, motiven har förändrats över tid, tidningen Vägval nr 4/2008.

och att de sker både med bred ansats och med uthållighet över tid, samt att det är viktigt att behandla olika ämnen i en logisk ordning.⁵

Väl genomförda interventionsprogram bidrar till att senarelägga samlagsdebuten och de som ännu inte debuterat sexuellt påverkas mer av olika interventioner än ungdomar som redan är sexuellt aktiva.⁶

”Det finns starka vetenskapliga belägg för att en god sexualitet- och samlevnadsundervisning bidrar till att ungdomar tar mindre sexuella risker. För att skolans sexualitet- och samlevnadsundervisning skall fungera krävs välutbildade lärare och tydliga mål i ämnet. Även elevhälsan har stor betydelse och utgör ett stöd för både elever och lärare” skriver man i Nationell handlingsplan för klamydiaprevention.⁷

Engagerade och utbildade pedagoger

Personal som arbetar med intervention bör ha adekvat utbildning i att genomföra det specifika programmet eller aktiviteten och de som arbetar med intervention bör vara genuint intresserade av detta. Det visar flera internationella studier.⁸

Enligt Tina Kindeberg hänger de viktigaste möjligheterna att påverka elever samman med lärarens roll och kompetens. Det räcker inte att förmedla ämnet utan det handlar om att lära sig kommunicera på rätt sätt. Undervisning som utmanar elever och kopplar tillbaka till deras egna erfarenheter upplevs som mest meningsfull.⁹

”Pedagoger som undervisar i ett kunskapsområde som sexualitet och samlevnad är sårbara genom att de förväntas hantera något som i vår kultur anses tillhöra det privata. De ska konkurrera med dagspressens löpsedlar och såpopperornas intriger på samma tema. Pedagogen måste redan i utbildningen få möjlighet att bli medveten om sina värderingar och föreställningar och därigenom utveckla en trygghet i yrkesrollen”.¹⁰

Det är viktigt att skapa en trygg social miljö som möjliggör aktiv och involverande pedagogik.¹¹

Ett fokus som utgår från elevernas behov

Ungdomsstyrelsen menar i sin utredning ”Hon, Hen, Han” att hälsan hos barn och ungdomar kan förbättras genom aktiva förhållningssätt till de normer som genomsyrar samhället och bidrar till diskriminering. Normer som gör att homosexuella, bisexuella och

⁵ Forsberg, M (2007) Ungdomars sexuella hälsa, internationella kunskapssammanställningar och svenska erfarenheter av förebyggande arbete

⁶ _”_

⁷ Socialstyrelsen (2009) Nationell handlingsplan för klamydiaprevention

⁸ Forsberg, M (2007) Ungdomars sexuella hälsa, internationella kunskapssammanställningar och svenska erfarenheter av förebyggande arbete

⁹ Kindeberg, T (1997) Undervisningens möjligheter för att förändra elevernas tänkande inom området aids och sex

¹⁰ _”_

¹¹ Forsberg, M (2007) Ungdomars sexuella hälsa, internationella kunskapssammanställningar och svenska erfarenheter av förebyggande arbete

transpersoner upplever en sämre hälsa. Det innebär att granska normer som gör att viss människor anses som vanliga och andra som avvikare, genom att tydliggöra diskrimineringsgrunderna kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionshinder, sexuell läggning eller ålder, samt att ifrågasätta de normer som påverkar individers möjligheter negativt. De program som används i det förebyggande arbetet i skolan bör analyseras ur ett normkritiskt perspektiv samtidigt som sexualitet- och samlevnadsundervisningens kvalitet måste höjas.¹²

Eftersom ungdomar är en heterogen grupp måste interventioner utformas utifrån specifika behov och resurser hos respektive mindre grupp. Förutsättningar som särskilt uppmärksammas är kön, ålder, kulturell bakgrund och sexuell erfarenhet.¹³

Det är centralt med en öppen kommunikation om sexualitet och en medvetenhet om hur olika budskap kommuniceras för att man ska uppnå en situation där ungdomar utifrån den egna situationen reflekterar över vad olika sätt att agera kan få för konsekvenser. Kommunikation som når fram till var och en utifrån hennes eller hans individuella situation bidrar till att skapa en reflektion på det personliga planet.¹⁴

Lärarnas förmåga att skapa en trovärdig och tillitsfull relation med eleverna är avgörande för om undervisning ska kunna främja en förändringsprocess och påverka elevernas handlingsinriktade tänkande.¹⁵

Risk- eller främjandeperspektiv?

Inom preventionsforskningen är man idag enig om att goda effekter uppnås om man i det pedagogiska/informativa arbetet utgår från det som är positivt och stärker detta förhållningssätt för att den unga personen inte skall utveckla olika problembeteenden. Att bejaka och understödja växandet blir på så sätt en viktig skyddsfaktor för både barn och tonåringar.¹⁶

Inom både den svenska och internationella forskningen har det skett en perspektivförskjutning från ett risktänkande till att i stället bygga stödjande miljöer och stödjande relationer för hälsa. ”I tonårstiden behövs ett stort och varmt ja på frågan att man duger” skriver Agneta Nilsson och Birgitta Sandström i ”Min uppgift är att knyta ihop det”.¹⁷

Det är viktigt att definiera hälsomål och risk- och skyddsfaktorer samt att utgå från så många som möjligt av de risk- och skyddsfaktorer som påverkar sexuellt beteende, men samtidigt föra fram ett begränsat antal budskap kring dessa och att inte ge för mycket information kring respektive budskap.¹⁸

¹² Hon, Hen, Han (2010) Ungdomsstyrelsen

¹³ Forsberg, M (2007) Ungdomars sexuella hälsa, internationella kunskapssammanställningar och svenska erfarenheter av förebyggande arbete

¹⁴ „”_

¹⁵ Kindeberg, T (1997) Undervisningens möjligheter att förändra elevernas tänkande inom området aids och sex

¹⁶ Skolverket (1999) Nationella kvalitetsgranskningar

¹⁷ Nilsson, A och Sandström, B (2001) Till rektor – min uppgift är att knyta ihop det

¹⁸ Forsberg, M (2007) Ungdomars sexuella hälsa, internationella kunskapssammanställningar och svenska erfarenheter av förebyggande arbete

Samarbete med externa aktörer

Att förstärka det arbete som bedrivs i skolan med hjälp av externa aktörer vars budskap ligger i linje med det skolbaserade arbetet är en framgångsrik metod.¹⁹

En framgångsfaktor för kommun och landsting kan vara att utveckla en formaliserad samverkan mellan de aktörer som har ansvar för ungdomar och unga vuxnas utveckling och utbildning inom området sexualitet och samlevnad, och därmed skapa möjlighet att få en adekvat bild av vad som händer i ungdomsgruppen i kommunen respektive i regionen.²⁰

Svenska studier har visat att samverkan mellan ungdomsmottagningarna och elevhälsan kan bidra till ökad självkänsla hos unga flickor.²¹

Metoder för att motverka mediabudskap

Framgångsrika interventioner, strategier och aktiviteter motverkar vissa sociala budskap, det vill säga sådana budskap som förekommer både i form av exempelvis grupptryck och i den form av budskap i vissa media som kan uppmuntra till oskyddat sex. Ungdomar behöver träna sig i att tolka mediabudskap och underliggande ideologi och antaganden i dessa.²²

Hur arbetar skolan med sexualitet- och samlevnad?

Stöd och förankring hos skolledningen

Vid kvalitetsgranskningen 1999 var det endast 4 av 51 grundskolor som ansågs ha en sexualitet- och samlevnadsundervisning av god kvalitet för alla elever. I endast 6 av 29 gymnasieskolorna tog rektorn ett tydligt ansvar för sexualitet- och samlevnadsundervisningen så att alla elever fick ta del av den. Granskningen visade att rektorns roll är avgörande för att alla elever skall få tillgång till en god sexualitet- och samlevnadsundervisning.²³

Enligt GRULs rapport var det tydligt att den skolpersonal de intervjuat på 10 skolor i regionen hade en oklar uppfattning om vems ansvarsområde sexualitet- och samlevnadsundervisningen var.²⁴

¹⁹ Forsberg, M (2007) Ungdomars sexuella hälsa, internationella kunskapssammanställningar och svenska erfarenheter av förebyggande arbete

²⁰ Forsberg, M (2007) Ungdomars sexuella hälsa, internationella kunskapssammanställningar och svenska erfarenheter av förebyggande arbete

²¹ _”_

²² _”_

²³ Skolverket (1999) Nationella kvalitetsgranskningar

²⁴ Axelzon, F, Fredholm, K, Haikonen V (2008) Rapport om senare delen av grundskolans sexualitet och samlevnadsundervisning I Västra Götalandsregionen

Systematiskt arbete – tydlig struktur, röd tråd i arbetet, kontinuitet och utvärdering

Gemensamt för sexualitet- och samlevnadsundervisningen i merparten av de 80 skolor som granskades 1999 var att de inte hade några nedskrivna mål för sexualitet och samlevnadsundervisningen i arbetsplaner för hela skolan.²⁵

I stort sett samtliga skolor som granskades 1999 saknade resonemang kring vilka perspektiv man ville anlägga på undervisningen. I de mål och planer som granskades framgick inte heller vem som ansvarade för undervisningen, i vilka ämnen/kurser eller teman sexualitet och samlevnad skulle tas upp eller med vilka resurser den skulle genomföras.²⁶

Enligt GRULS rapport 2008 är det svårt att hävda att undervisningen i sexualitet- och samlevnad i regionen sker kontinuerligt, utan det rör sig snarast om en relativt isolerad verksamhet och inte över tid återkommande. Det finns ett önskemål hos de intervjuade om en ökad kontinuitet och mer ämnesövergripande undervisning.²⁷

Bristen på dokumentation om sexualitet- och samlevnadsundervisningen på de 80 skolorna var genomgående vid kvalitetsgranskningen 1999.²⁸

Engagerade och utbildade pedagoger

RFSUs kartläggning från 2004 visar att endast sex procent av lärarstudenterna får utbildning i ämnet sexualitet och samlevnad. En ny kartläggning som nyligen gjordes vid Göteborgs universitet visar att situationen inte är bättre idag.²⁹

Vid kvalitetsgranskningen 1999 visade det sig att kompetensutveckling inom området sexualitet och samlevnad förekom i ringa omfattning vid de besökta skolorna. Den forskning som bedrivs inom områden som sexualitet och samlevnad respektive barn och ungdom var generellt sätt okänd på skolorna när granskningen gjordes. Kunskap saknades om hälsofrämjande arbete vad gäller barns och ungdomars psykosexuella utveckling, vilket är en förutsättning för att kunna utveckla syfte, innehåll och metod.³⁰

I GRULs rapport 2008 efterlyser de intervjuade kompetensutveckling i ämnet. Flera lärare har någon form av fortbildning men andra saknar både utbildning och fortbildning i sexualitet och samlevnad. Ett flertal rektorer i undersökningen utgick ifrån att deras NO-lärare har sexualitet- och samlevnadsutbildning med sig från lärarutbildningen.³¹

²⁵ Skolverket (1999) Nationella kvalitetsgranskningar

²⁶ Skolverket (1999) Nationella kvalitetsgranskningar

²⁷ Axelzon, F, Fredholm K, Haikonen V (2008) Rapport om senare delen av grundskolans sexualitet och samlevnadsundervisning

²⁸ Skolverket (1999) Nationella kvalitetsgranskningar

²⁹ RFSUs kartläggning (2004) av sexualitet- och samlevnadsundervisningen på Sveriges lärarutbildningar, Stockholm

³⁰ Skolverket (1999) Nationella kvalitetsgranskningar

³¹ Axelzon, F, Fredholm K, Haikonen V (2008) Rapport om senare delen av grundskolans sexualitet och samlevnadsundervisning

Ett fokus som utgår från elevernas behov

Ungdomsstyrelsens utredning "Hon, Hen, Han" visar att många unga homosexuella, bisexuella och unga transpersoner upplever osynliggörande, öppen diskriminering och kränkningar. De utsätts för mobbing, hot om våld och våld, vilket påverkar deras hälsa negativt. Ungas och framför allt vuxnas föreställningar, normer och värderingar är en nyckelfråga för att kunna utveckla ett arbete som bygger på respekt för allas lika värde och som främjar unga homosexuellas, bisexuellas och transpersoners hälsa inom familjen, inom skolan, i arbetslivet och på samhällets övriga arenor.³²

"Okunnighet, fördomar och rädsla har hittills präglat utrymmet för frågor om sexuell läggning i skolan", säger Christina Gilljam, tidigare utvecklingsdirektör på HomO. "Skolan måste bli mer inkluderande och diskutera sexuell läggning utifrån en mänsklig rättighetsaspekt", säger hon. "När skolor får frågan om de pratar om homo- och bisexualitet svarar de ofta jakande. Men när de ombeds redogöra för vilka metoder de använder och hur mycket tid som går åt så kan de inte specificera det, utan slätar över genom att i allmänna ordalag prata om hur de arbetat med värdegrunden", menar Christina Gilljam.³³

"Skolans sexualitet- och samlevnadsundervisning är väldigt heteronormativ. Hur skulle det kunna vara annorlunda, alla yrken som arbetar i skolan saknar ju grundperspektivet eftersom de inte utbildas i det. Varför skulle de kunna det ändå? Så tänker man inte kring något annat ämne" säger Maria Ahlsdotter, kurator på RFSL-rådgivningen i Stockholm.³⁴

I bara drygt hälften av skolorna som var med i kvalitetsgranskningen 1999 belystes homosexualitet. "Homosexualitet behandlas ofta separat, utan att integreras i de sammanhang där det är möjligt. På så sätt blir homosexualiteten delvis osynliggjord."³⁵

"Om inte medvetenheten finns om de olika villkoren för tjejer och killar så når inte ett fungerande, könsneutralt budskap fram till eleven", säger Maria Bäckman. "Jag tror därför att det är väldigt viktigt att läraren har någon form av genuskunskap och kunskap om de kulturellt konstruerade könens nära relation till sexualiteten".³⁶

"För att nå unga män med sexualupplysning måste man se individen snarare än klichéer som handlar om unga män i grupp. Om sexualupplysningen utgår från generaliserande och förenklade sanningar om vad könstillhörighet innebär skapar man tystnader kring den personliga upplevelsen", menar Erik Centerwall.³⁷

"Om jag fick säga vad jag ville till alla lärare så är det att de måste faktiskt skärpa sig nu. Alla är inte hetero och det måste de väl kunna fatta. De måste förstå hur ensam man

³² Hon, Hen, Han (2010) Ungdomsstyrelsen

³³ Myndigheten för skolutveckling (2005) Hela livet – 50 år med sexualitet och samlevnadsundervisning

³⁴ Myndigheten för skolutveckling (2005) Hela livet – 50 år med sexualitet- och samlevnadsundervisning

³⁵ Skolverket (1999) Nationella kvalitetsgranskningar

³⁶ Myndigheten för skolutveckling (2005) Hela livet – 50 år med sexualitet- och samlevnadsundervisning

³⁷ _"_"

känner sig när de bara ignorerar att sådana som jag finns, det känns som om de enda som räknas är de heterosexuella och det är ju för fan hemskt” säger Malin, 15 år.³⁸

I GRULs rapport 2008 framgår att undervisningen i de undersökta skolorna vill stärka tjejers självbild och deras vilja och förmåga att säga nej. Detta indikerar att pedagogerna har en grundsyn där pojkarna är aktiva och flickorna passiva när det rör initiativtagande till sex.³⁹

Risk- eller främjandeperspektiv?

Eftersom målet i kursplanen i biologi är inriktat på t ex befruktning, preventivmedel och sexuellt överförbar smitta, fanns det risk att undervisningen får slagsida åt det negativa. Flera skolor inom årskurs 7-9 hade vid den nationella granskningen 1999 en betoning på sådant som är negativt och problematiskt när det gäller sexualitet och samlevnad.⁴⁰

Samarbete med externa aktörer

Samarbetet mellan skolan och ungdomsmottagningen var bristfälligt vid Skolverkets kvalitetsgranskning 1999. Kontakten som ungdomsmottagningen har med eleverna tenderar att bli hängande i luften utan möjlighet för lärare och elever att följa upp och utvärdera dessa besök. Det behöver finnas ett informationsutbyte mellan lärare och elever för att synliggöra vad eleverna tidigare lärt sig i skolan samt att läraren vet vad personalen vid ungdomsmottagningen lyft för frågor med eleverna.⁴¹

Enligt GRULs rapport 2008 skiljer sig de undersökta skolornas användning av externa aktörer åt. Några använder sig inte alls av externa aktörer, andra regelbundet, några ibland. Det kan dels bero på tidigare negativa erfarenheter, eller på skolans geografiska läge. Vidare säger man att det finns en tendens att besöken på Ungdomsmottagningarna hänger i luften och att de skulle behöva för- och efterbearbetas av lärare och elever tillsammans. Lärare och personal vid ungdomsmottagningarna skulle också behöva diskutera skolans uppdrag vad avser mål, vilka perspektiv som anläggs och vad som är målsättningen med denna samverkan.⁴²

Likvärdighet

Kvalitetsgranskningen 1999 visade att det fanns en stor variation inte bara mellan skolor utan också inom skolor. Enligt skollagen skall alla barn och ungdomar ha lika tillgång till utbildning och, inom varje skolform få en likvärdig utbildning. Om ledningen inte samordnar och styr sexualitet- och samlevnadsundervisningen finns det inte några garantier för att den når alla elever.⁴³

³⁸ Myndigheten för skolutveckling (2005) Hela livet – 50 år med sexualitet- och samlevnadsundervisning

³⁹ Axelzon, F, Fredholm K, Haikonen V (2008) Rapport om senare delen av grundskolans sexualitet och samlevnadsundervisning

⁴⁰ Skolverket (1999) Nationella kvalitetsgranskningar

⁴¹ Skolverket (1999) Nationella kvalitetsgranskningar

⁴² Axelzon, F, Fredholm K, Haikonen V (2008) Rapport om senare delen av grundskolans sexualitet och samlevnadsundervisning

⁴³ Skolverket (1999) Nationella kvalitetsgranskningar

Enligt GRULs rapport 2008 varierar sexualitet- och samlevnadsundervisningen mellan och inom skolorna i Västra Götalandsregionen. ”Därför kan dessa skolor kritiseras för brister i en likvärdig utbildning enligt både skollagen kapital 1:2 och Lpo-94.”⁴⁴

Ämnesövergripande

Hälften av de granskade skolorna 1999 hade knutit sexualitet- och samlevnadsundervisningen till biologin. Samordning över ämnesgränser och en gemensam diskussion om sexualitet- och samlevnadsundervisningen saknas i stort sett genomgående, utom inom gymnasiesärskolan.⁴⁵

I en uppföljning av kvalitetsgranskningen sex år senare såg man en fortsatt svag styrning över det ämnesövergripande arbetet. De flesta rektorer i de 20 skolor som följdes upp hade svårt att leva upp till kraven på en ämnesövergripande sexualitet- och samlevnadsundervisning.⁴⁶

”Tonvikten ligger ofta på kropp och biologi och mindre på att belysa olika teman utifrån ett kvinnligt respektive manligt perspektiv. Sexualitet, kropp, preventivmedel, tobak, alkohol, sexuella trakasserier och relationer skärskådas inte tillräckligt utifrån ett tvärvetenskapligt perspektiv där samhällsliga, sociala, psykologiska och antropologiska perspektiv belyses.”⁴⁷

Det är en tydlig tendens att det huvudsakliga ansvaret för sexualitet- och samlevnadsundervisningen ligger på NO-lärarna, på skolor i Västra Götalandsregionen. Både rektorer, lärare och elevvårdspersonal som deltar i undersökningen är överens om att ett mer ämnesövergripande samarbete skulle vara önskvärt i framtiden.⁴⁸

Nationella riktlinjer och direktiv

Nationella styrdokument ger övergripande direktiv och anger inte vad ämnet ska innehålla eller hur det pedagogiska arbetet ska läggas upp och genomföras. De övergripande kunskapsområden som ingår i rektors ansvar har inte definierats närmare vare sig i måldokument eller i andra styrdokument sedan 1970-talet. Därmed ges skolorna otillräcklig vägledning för dagens undervisning om sexualitet och samlevnad.^{49 50 51}

I läroplanen finns två texter som rör sexualitet- och samlevnadsundervisningen:

⁴⁴ Axelzon, F, Fredholm K, Haikonen V (2008) Rapport om senare delen av grundskolans sexualitet och samlevnadsundervisning

⁴⁵ Skolverket (1999) Nationella kvalitetsgranskningar

⁴⁶ Myndigheten för skolutveckling (2005) Hela livet – 50 år med sex- och samlevnadsundervisning

⁴⁷ Nilsson, A och Sandström, B (2001) Till rektor – min uppgift är att knyta ihop det

⁴⁸ Axelzon, F, Fredholm, K, Haikonen V (2008) Rapport om senare delen av grundskolans sexualitet och samlevnadsundervisning i Västra Götalandsregionen

⁴⁹ Skolverket (2006/07) Kursplaner och betygskriterier för grundskolan

⁵⁰ Skolverket (2006) Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet, Lpo 94

⁵¹ Skolverket (2006) Läroplan för de frivilliga skolformerna, Lpo 94

- I läroplanen för grundskolan står att rektor har ett särskilt ansvar för ämnesövergripande kunskapsområden som sexualitet och samlevnad, jämställdhet, etc.
- I läroplanen för gymnasieskolan står att rektor har ett särskilt ansvar för att skolans arbete med kunskapsområden, där flera ämnen ska bidra, samordnas så att de utgör en helhet för eleven och eleverna får kunskap om sexualitet och samlevnad.

I läroplanen finns även ”mål att sträva mot” som anger inriktningen på skolans arbete. De anger därmed en önskad kvalitetsutveckling i skolan, t ex att främja jämställdhet, att ge stöd för barn och ungdomar att utveckla självförtroende, empati och andra dimensioner av social kompetens, liksom att elever ska ha inflytande över sitt lärande och ges utrymme att reflektera. Dessa generella strävansmål omfattar också arbetet med sexualitet och samlevnad.^{52 53}

I kursplanerna framgår ämnenas syften och karaktär samt målet för undervisningen. Endast i ämnet biologi finns det direkta målspecifikationer med anknytning till sexualitet, uttrycka under mål att uppnå i slutet av nionde skolåret. Vissa andra ämnen har målskrivningar som innebär att samlevnadsfrågor kan tolkas in.⁵⁴

I läroplanen finns sedan februari 2003 en ny skrivning som rör hälsa, nämligen att ”hälsa och livsstilsfrågor ska uppmärksammas”.^{55 56}

“Man kan säga att läroplanen ger mycket frirum – men hur använder sig skolorna av detta frirum? Det finns en spänning mellan styrning och friutrymme. Det konstaterades både i granskningen 1998, då rektorsfunktionen analyserades, samt i granskningen 1999. Ofta utnyttjar inte rektor det friutrymme som man faktiskt har. Det är lättare att gå på i gamla hjulspår än att som en rektor uttrycker det pröva förutsättningslöst.” (Till rektor – det är min uppgift att knyta ihop det, 2001)⁵⁷

Skolverket fick i uppdrag att se över kursplanerna 2005, där dels HBT-perspektivet, dels kunskapsområdet sexualitet och samlevnad skulle integreras i de olika kursplanerna. I och med att gymnasiereformen 2007 drogs tillbaka lämnades detta förslag utan åtgärd.⁵⁸

För närvarande pågår en revidering inom Skolverket av både gymnasie- och grundskolans kursplaner och under 2010 förväntas man presentera resultaten. Ambitionen är bland annat att precisera hur sexualitet och samlevnad, som betraktas som ämnesövergripande, kan och bör integreras i olika ämnen som historia, naturkunskap, religionskunskap, samhällskunskap, svenska, idrott och hälsa. På så sätt vill man skapa förutsättningar för en bred och tydlig sexualitet- och samlevnadsundervisning och garantier för att ämnet inte

⁵² Skolverket (2006) Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet, Lpo 94

⁵³ Skolverket (2006) Läroplan för de frivilliga skolformerna, Lpo 94

⁵⁴ Skolverket (2006/07) Kursplaner och betygskriterier för grundskolan

⁵⁵ Skolverket (2006) Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet, Lpo 94

⁵⁶ Skolverket (2006) Läroplan för de frivilliga skolformerna, Lpo 94

⁵⁷ Nilsson, A och Sandström, B (2001) Till rektor – min uppgift är att knyta ihop det

⁵⁸ Skolverket (2006) Redovisning av uppdrag om översyn av målen i grundskolans kursplaner avseende sex- och samlevnad

hamnar ”mellan stolarna”. Hur slutresultatet blir återstår naturligtvis att se, men arbetet pågår med en fokusering framför allt på tematiken sexualitet och kön alternativt genus.

Vad behöver skolan för att klara sitt uppdrag?

En jämförelse mellan framgångsfaktorer och verklighet

De brister som blev tydliga vad gäller skolans sexualitet- och samlevnadsundervisning i den omfattande nationella granskningen 1999 bekräftas i senare gjorda uppföljningar och studier nationellt och regionalt. Vid den uppföljning som Skolverket gjorde sex år efteråt hade en del förändringar skett men en hel del kvarstår att göra för att skolan som helhet ska leva upp till kravet på en god sexualitet- och samlevnadsundervisning som är lika för alla.

På övergripande nationell nivå kan man konstatera att:

- De nationella riktlinjerna i Lpo-94 och kursplanerna ger inte tillräcklig vägledning, och där är en revidering på gång.
- Det finns en aktiv diskussion kring att införa sexualitet och samlevnad som ett obligatoriskt ämne på lärarutbildningarna, men i nuläget saknar stora flertalet lärare både utbildning och fortbildning i ämnet. I regeringens proposition ”Bäst i klasen” – en ny lärarutbildning (proposition 2009/10:89) framkommer det att sex och samlevnad blir en del av den nya lärarutbildningens utbildningsvetenskapliga kärna.
- Många skolor lever inte upp till skollagens krav att alla barn och ungdomar ska ha lika tillgång till utbildning och, inom varje skolform, få en likvärdig utbildning.

Det tycks som att många skolor behöver hjälp och stöd i mer övergripande frågor, som styrning, struktur, långsiktig planering av ämnet sexualitet och samlevnad, samverkan mellan och inom arbetslag, dokumentation och utvärdering.

Idag samarbetar skolorna med externa aktörer men ofta fungerar dessa insatser som aktiviteter fristående från andra som rör sexualitet- och samlevnad. Istället för att låta andra aktörer komma in i en väl planerad sexualitet- och samlevnadsundervisning och belysa just de sidor som skolan inte har kompetens i, blir de externa aktörernas aktiviteter ibland det enda, eller lösryckta delar i ett sexualitet- och samlevnadsarbete av adhoc-karaktär.

Flera av de faktorer som idag försvårar möjligheterna för ett framgångsrikt arbete med sexualitet och samlevnad ligger utanför den enskilda skolans kontroll. Men vad är möjligt att göra med de förutsättningar som finns?

RFSU beskriver tio punkter som kan leda till en bättre sexualundervisning i skolan:

1. Bättre undervisning på lärarutbildningarna
2. Inrätta regionala resurs- och kunskapscentra för sexualitet och samlevnad.
3. Stimulera forskning om metoder
4. Regelbundet sammanfatta forskning
5. Nationell/nordisk konferens vartannat år.

6. Sexualvaneundersökningar.
7. Undersökningar av skolans sexualitet- och samlevnadsundervisning.
8. Stödja och främja metodutveckling.
9. Utveckla jämställdhets- och genusperspektivet.
10. Tydligare läroplaner och kursplaner.

RFSU föreslår att man ska inrätta regionala resurs- och kunskapscentra för sexualitet och samlevnad. I den internationella forskningsöversynen Ungdomars sexuella hälsa pekar flera rapporter på vikten av lokal förankring och att skapa förutsättningar för pilotprojekt som sedan utvärderas och prövas i större skala.

I ”Att förebygga HIV och STI bland ungdomar och unga vuxna” beskrivs grundläggande förutsättningar för att bedriva ett hälsofrämjande och förebyggande arbete med sexualitet och samlevnad på följande sätt:

- Att arenor och aktörer är de rätta, tillräckligt många och tillgängliga.
- Att det finns tillgång till kondomer och preventivmedel, testning, smittspårning och resurser för samtal i syfte att förmedla kunskap och minska riskbeteende.
- Att det finns aktörer som har adekvat utbildning.
- Att samverkan fungerar.
- Att rätt kanaler kommunicerar rätt budskap.
- Att uppföljning och utvärdering genomförs.

Vidare säger man att ”ytterst beror tilldelade resurser på politiska beslut men hur resurserna används styrs också av dem som utför arbetet.”

Det finns en relativt entydig bild av vad som skapar ett framgångsrikt sexualitet och samlevnadsarbete inom skolans ram, både utifrån nationell och internationell forskning. Det finns också en tydlig bild av vilka områden skolan idag har svårt att hantera för att fullgöra sitt uppdrag. Det är anmärkningsvärt att så gott som samtliga faktorer som lyfts fram som framgångsrika också är de som skola idag har svårigheter att hantera.

Vad behöver då göras för att skolan ska leva upp till kraven på att erbjuda en god sexualitet- och samlevnadsundervisning som är lika för alla elever?

För att genomföra ett framgångsrikt preventivt arbete, vilket är en del av arbetet med sexualitet och samlevnad, krävs att skolan har en långsiktig planering i ämnet, vilket i sin tur förutsätter att det finns en tydlig styrning och struktur, samverkan, dokumentation och utvärdering på den enskilda skolan.

UTVÄRDERING

Utvärderingen är indelad i tre olika delar

Plan och genomförande 2008

Här görs en redovisning av projektets ekonomi samt en jämförelse mellan verksamhetsplan och verksamhetsberättelse för år 2008.

Intervjuer med skolpersonal

Sex skolor som har tagit del av GRULs aktiviteter under 2008 har intervjuats, sammanlagt 12 personer. Intervjuerna ger en bild av hur GRULs aktiviteter tagits emot, upplevts, samt påverkat skolorna.

Samarbetet mellan Hivprevention och GRUL

Företrädare för Hivprevention, uppdragsgivaren, samt för GRUL, uppdragstagaren, har intervjuats för att få en bild av samarbetet mellan parterna.

Plan och genomförande 2008

Projektets ekonomi:

Projektet genomfördes under 2008 med en budget på totalt 800 000 kronor, där 350 000 var avsatta till ordinarie delprojekt och ytterligare 450 000 var avsatta till förstärkning för 2008. Utöver detta tillkom 450 000 kronor avsedda för Skolkonferensen.

Ordinarie verksamhet

Kostnad

Samordning och projektledning	15 000 kr
Distribution av pedagogiskt material	10 000 kr
Metodutveckling	60 000 kr
Temapass	100 000 kr
Utbildningsdagar	30 000 kr
Lokala studiedagar med arbetslag	120 000 kr
Utvärdering och rapport	15 000 kr

Förstärkning 2008

Extra lokala studiedagar med arbetsdag	100 000 kr
Kartläggning	150 000 kr
Kondominformation för ungdomsmottagningar	200 000 kr
Skolkonferens	450 000 kr

GRULs verksamhet 2008

Nedanstående aktiviteter har planerats och genomförts under 2008. Det finns mycket små avvikelser mellan verksamhetsplan och verksamhetsberättelse för verksamheten 2008. Dessa avvikelser är:

- Av 20 planerade lokala studiedagar har 18 genomförts. Orsaken till detta är att GRUL valde att flytta fram två genomföranden till 2009. Anledningen var dels tidsbrist och dels att det var svårt att hitta datum för skolor i slutet av terminen som kunde avsätta tid för insatsen.
- De regionala utbildningsdagarna i Partille och Mariestad genomfördes i februari 2009 istället för som planerat under hösten 2008. Anledningen var att de inte skulle konkurrera med skolkonferensen under vecka 44.

Samordning och projektledning

GR Utbildning har haft i uppdrag att vara samordnare och projektledare för de insatser som genomfördes inom ramen för avtalet mellan parterna under 2008. Avtalet inkluderade även samverkan med externa parter av intresse för att förbättra och fördjupa kvaliteten och spridningen av de insatser som ryms inom ramen för avtalet, samt distribution av pedagogiskt material för lärare på Internet till alla intressenter i regionen, med syfte att sprida metoder i skolan gällande arbete med sexuell hälsa. Detta har genomförts under verksamhetsåret.

Metodutveckling

Under 2008 producerade GRUL materialet ”Lust och risk”, samt flera prototypspel för senare utveckling. En översyn av tidigare material för att uppdatera dem har skett löpande. Det har även skett en uppdatering av befintliga sexuell hälsa-spel i speldatabasen.

Temapass

40 temapass på grund- och gymnasieskolan har genomförts, vilket innebär att cirka 1 000 elever har deltagit i temapassen, vars syfte varit att fungera som förstärkningsåtgärd på skolor, samt som fortbildning för de lärare som deltagit, i detta fall 40 lärare. Vanligtvis genomfördes två temapass på samma skola, ett på förmiddagen och ett på eftermiddagen, för att bättre utnyttja resurserna.

Regionala utbildningsdagar

Två utbildningsdagar har genomförts, i Partille och Mariestad, med sammanlagt 42 deltagare, i samverkan med representanter för Hivprevention, samt Smittskyddsenheten. Den primära målgruppen var personal från ungdomsmottagningar, skolsköterskor, lärare och annan personal som arbetar med ungdomar kring sexualitet och samlevnad. Utbildningen omfattade en heldag i STI-kunskap och metoder i hur man kan arbeta med dessa frågor i skolan. De två utbildningsdagarna skulle ha genomförts under hösten 2008, men förlades istället till början av februari 2009. Anledningen var att de inte skulle konkurrera med skolkonferensen under vecka 44.

Lokala studiedagar

18 lärarlag (180 lärare), har deltagit vid lokala studiedagar. Syftet med dagarna var att skapa en hållbar verksamhet med konkret struktur i skolorna

Konferens Sexuell hälsa

Konferens Sexuell hälsa vänder sig till lärare, skolsjuksköterskor, skolledare, ungdomsmottagningspersonal och andra intresserade i regionen. Konferensen genomfördes vecka 44 och hade 700 sökande till 350 platser.

Kartläggning av skolans metodik

Under 2007 genomfördes en kartläggning av Västra Götalands skolors externa samverkanspartners. 2008 följdes denna kartläggning upp med en analys och kartläggning av vilka metoder och processer skolorna i regionen tillämpar (Rapport över grundskolors arbete med sexualitet och samlevnad i Västra Götalandsregionen). Undersökningen genomfördes under hösten 2008. Som grund för rapporten intervjuades 40 personer verksamma i skolan kring deras syn på arbetet med sex- och samlevnad.

Kondominformation för ungdomsmottagningar

Under 2007 genomfördes ett pilotarbete med syfte att kartlägga hur man skulle kunna utveckla informationen om kondomanvändning i ungdomsmottagningarnas väntrum. Under 2008 testade man olika tekniska lösningar samt producerade ljudspår som arbetats fram under 2007, samt skapade ett pedagogiskt grundpaket för hur man kan använda dessa i ett klassrums pedagogiskt perspektiv.

Utvärdering och rapport.

I början av 2009 sammanställdes årets arbete i en rapport och en utvärdering enligt de direktiv som uppdragsgivaren givit. Denna rapport ingick i Hivpreventions rapport till Socialstyrelsen.

Resultat av intervjuer med skolpersonal

Sex skolor i Västra Götalandsregionen kontaktades av oss för intervjuer. Dessa skolor hade tagit del av GRULs aktiviteter under 2008. Vi vill understryka att valet av skolor inte är representativt för alla skolor i regionen. Detta är skolor som aktivt tagit kontakt med GRUL och hur det skiljer dem från övriga skolor i regionen, förutom att de visat intresse för att utveckla sin sexualitet- och samlevnadsundervisning, vet vi inte.

Samtliga skolor hade haft temapass och en del skolor hade tagit del av andra aktiviteter, såsom skolutvecklingsdagar, tagit del av material på webben samt varit med på Skolkonferensen.

Skolorna är geografiskt spridda; tre gymnasieskolor och tre grundskolor. Sammanlagt har 12 personer intervjuats, 5 rektorer, 1 biträdande rektor, 5 lärare, samt 1 skolkurator.

De viktigaste frågorna som ställdes vid intervjuerna har sammanställts och redovisas nedan:

Hur fick du/ni kännedom om GRUL och deras arbete?

Skolorna har själva tagit initiativ till kontakt med GRUL. Hur man först fick kännedom om GRUL är i flera fall oklart.

Via tips	1 person
Kurs/utställning	2 personer
Via Hälsokällan	3 personer
Kände inte till GRUL	1 person
Minns inte	5 personer

Vilka aktiviteter har GR Utbildning genomfört vad gäller sexualitet och samlevnad på er skola?

De intervjuade skolorna har samtliga haft temapass, ett eller flera. Tre personer uppger att de deltagit i Skolutvecklingsdagar och två personer har varit med på Skolkonferensen.

Är ni nöjda med de insatser som GR Utbildning genomfört?

I stort sett alla är nöjda eller mycket nöjda med GRULs insatser.

Några kommentarer:

- De fick verkligen igång barnen, vi är mycket nöjda.
- De får igång diskussioner, får eleverna att tänka efter, ta ställning.
- Bra upplägg men metoderna är väl i sak inte nya.
- Tycker nog att skolutvecklingsdagarna, som också var bra, kunde varit mer konkreta. De skulle ha tryckt mer på – vad gör vi nu av det här, kanske följt upp det senare.
- Jag tycker nog att både lärare och elever redan är vana vid värderingsövningar. Lite same, same. Man får nog komma med något annat. Men visst, det fungerade och allt som bryter rutiner är bra.

Har samarbetet med GR Utbildning bidragit till förändringar/förbättringar av ert sex- och samlevnadsarbete, i så fall på vilket sätt?

Ingen av de intervjuade säger att samarbetet med GRUL bidragit till förändringar av sexualitet och samlevnadsarbetet på något tydligt sätt. Däremot beskriver flera att de får inspiration och idéer som tillsammans med andra insatser kan förändra på sikt.

Några kommentarer:

- Jag har fått upp ögonen för sättet att arbeta. Det blir mer levande, roligt och man får fart på tankar och diskussioner.
- En grej bidrar inte till att man revolutionerar verksamheten men det stimulerar processen.
- Det passade, fungerade men bekräftade väl mer vad vi redan gör.

- Alla bäckar små leder framåt och nu har det bidragit till att vi tagit initiativ till att samverka kring de här frågorna på skolan.
- Vi har satt igång en förändringsprocess för att få ämnet placerat på agendan.

Är det någonting av det som GR Utbildning bidragit med som ni vill ha mer av?

Flera av de intervjuade vill ha mer metodutveckling. Andra ger uttryck för att de vill ha hjälp med övergripande frågor, t ex hjälp att utveckla en väl fungerande modell, hjälp med helhetsgrepp, hjälp med struktur, samt att göra sexualitet och samlevnad till ett ämnesövergripande ämne. Även mer övergripande stöd till rektor och arbetslag önskas.

Några kommentarer:

- Vi vill diskutera vad vi behöver. Vi måste göra det till vårt.
- Det vore bra med mer reklam, alltså vad de har att erbjuda.
- Vi behöver mer metodutveckling och mer nätverk för reflektion tillsammans med kollegor.
- Vi har en bra modell redan, kanske de skulle kunna hjälpa oss att fundera på hur .man kan utveckla den, gå vidare så att man inte fastnar i gamla hjulspår.
- De får gärna göra mer material, som är jättebra.
- Hade behövt mer om hur man arbetar ämnesövergripande, på studiedagen.

Är det någonting av det som GR Utbildning bidragit med som ni är missnöjda med?

Ingen av de intervjuade är missnöjd med något som GRUL har bidragit med.

Vilka förbättringar/förändringar skulle du vilja göra vad gäller sexualitet och samlevnadsarbetet på er skola?

En del av skolorna har satt igång en förändringsprocess kring sex- och samlevnadsarbetet. Flera andra upplever att de skulle behöva göra det.

Några kommentarer:

- Det skulle jag vilja bolla med extern aktör.
- Vi skulle behöva jobba mer med personalens egna värderingar. Lärarnas egen kompetens avgör resultatet.
- Vi har ett bra nätverk som Prevu håller i. Det är guld värt. Det ger påfyllning, handledning och erfarenhetsutbyte. Det höjer ribban men nu ska det visst läggas ner. Det ska sparas pengar.
- Vi skulle vilja göra en stor satsning på sexualitet och samlevnad.
- Vi har hittat en form, en röd tråd, men det vore bra med lite mer långsiktighet.
- Jag skulle egentligen vilja lägga upp hela gymnasieutbildningen runt de här frågorna, hur vi lever och hur vi fungerar tillsammans. Det finns en risk när ekonomin skärps att man hoppar över perspektivet och förlorar sig i detaljer.

Skulle ni vilja ha GRULs hjälp och stöd i det utvecklingsarbetet? Om ja, på vilket sätt skulle GR Utbildning kunna bidra till att stödja er?

De flesta av de intervjuade tycker att de skulle behöva hjälp och stöd i ett utvecklingsarbete, men få har en genomtänkt idé kring vilken sorts stöd som behövs.

Några kommentarer:

- Ja, men det är svårt att säga hur, svarar flera personer
- Jag tror på längre samarbete, handledning kring hur-frågorna kring relationer, identitet. Vi skulle vilja jobba mer med storylines, låta GRUL göra andra karaktärer t ex.
- Kör vi igång något stort så skulle vi säkert kunna ha glädje av dem. Handledning och utbildning. Vi har också samarbete med Hälsokällan som bjuder in till ett nätverk.
- Aldrig fel att få hjälp utifrån. Bollplank kanske, men Hälsokällan fungerar så.
- Hjälp med struktur, att göra detta till ett ämnesövergripande ämne kanske, stöd till rektor och arbetslagen, metodutveckling, tips om sidor på nätet, föreläsningar.
- Fortbildningsdagar, utökat samarbete mellan kommunerna och skolvärlden.
- Hjälp med att göra ämnet ämnesövergripande, så att alla lärare är involverade.
- Kunskap/fakta till personal så att de kan känna sig trygga.

Reflektioner utifrån intervjuerna

Alla skolor vi kontaktat uppger att de bedriver undervisning i sexualitet och samlevnad, även om det i vissa fall är begränsat till enskilda tillfällen. Undervisningen bedrivs ofta under en viss period i form av temadagar eller liknande med besök av externa aktörer. Samarbetspartners kan förutom GRUL vara RFSU, RFSL, Hälsokällan, Prevu, externa föreläsare, Ungdomsmottagningarna samt Unga möter unga. Några av skolorna uppger att de arbetar strukturerat med ämnet.

När det gäller skolsköterskans eller kurators roll, om sådan tjänst finns på skolan, deltar de inte i undervisningen på de skolor vi har haft kontakt med. På en skola ingår skolsköterskan i ett samverkansteam som arbetar med sexualitet och samlevnad.

En skolsköterska vi talat med uppger att hon skulle vilja vara mer aktiv och också delta i undervisningen:

”När jag sade till lärarna att jag skulle vilja vara mer inblandad svarade de, det är klart, men sen hände inget mer. Ändå är jag faktiskt utbildad ungdomsinformatör. Jag önskar också att de kunde vara mer tydliga och säga att i år jobbar vi med detta eller detta. Det skulle vara bra för mig att veta, särskilt när enskilda elever sedan kommer och vill prata.”

De pedagoger som arbetar med programmet Social- och emotionell träning (SET) som är ett metodprogram för livskunskap säger att sexualitet och samlevnadsfrågorna tas upp regelbundet i en eller annan form, även om de tycker att det är svårt att beskriva hur. En skola uppger att flera lärare går en vidareutbildning i SET med inriktning på sexualitet och samlevnad.

En del av de intervjuade, både lärare och rektorer, kan enbart redogöra för sitt eget arbete med sexualitet och samlevnad, och är inte uppdaterade på vad kolleger eller övriga skolan gör.

Temapassen uppskattas av de lärare och rektorer som vi har intervjuat, men inte alltid utifrån syftet att förnya och utveckla pedagogiska metoder. En del pedagoger uppskattar dagarna för att de varit stimulerande i största allmänhet.

”Det är alltid bra när det kommer någon utifrån”.

En del lärare menar att det kan vara lättare för eleverna att tala om sexualitet och samlevnad med någon utomstående. Här gör man ingen skillnad mellan externa aktörer. De uppskattar alltså mer själva besöket och sättet att arbeta med eleverna snarare än utvecklingen av det pedagogiska arbetet på skolan. En något mindre positiv lärare ansåg att temadagarna i grunden inte innebar något nytt.

”Jag tycker nog att både lärare och elever redan är vana vid värderingsövningar. Man får nog komma med något annat. Men visst, det fungerade.”

En lärare poängterar vikten av att bjuda in externa aktörer eftersom lärarna inte kan göra ämnet verkligt för eleven, vilket externa aktörer har möjlighet att göra.

Några har också erfarenheter av skolutvecklingsdagar i GRULs regi och har uppskattat att delta. Man talar om värdet av nya tankar och intryck och bra diskussioner. En lärare hade önskat ett mer konkret resultat av dagen.

”Vi hade stora förväntningar. Det blev bra, men det borde ha slutat med frågan: Vad gör vi nu, alltså på vår skola? Det blev för allmänt, inte tillräckligt konkret och ledde inte till förändring. Det är jättebra med en sån här dag men det måste hända mer sen. Vi skulle nog ha behövt en uppföljningsträff”.

Några av de intervjuade har också varit på Skolkonferensen och upplevt att de fått ta del av intressanta frågeställningar, fått möta kolleger och spännande föreläsare. De uppger också att konferenserna fungerat som stimulans och vitamininjektion.

Samarbete mellan Hivprevention och GRUL

Vi har intervjuat företrädare för Hivprevention, Stefan Laack och Karin Stenqvist, samt företrädare för GRUL, Karl Alfredsson, Fredrik Axelzon, Ida Larsson och Sofia Nilsson.

De intervjuade uppger att samarbetet fungerat bra mellan de två organisationerna. Hivprevention är uppdragsgivare och GRUL är pedagogisk entreprenör. Det finns ett stort ömsesidigt förtroende mellan parterna. Hivprevention litar på GRULs pedagogiska förmåga men också förmågan att bedöma behov, att självständigt planera och genomföra verksamheten. Båda parter upplever sig som ett bra team som kompletterar varandra mycket bra.

GRUL har tagit initiativ till en tydligare styrning från Hivpreventions sida.

”Vi har varit tydliga med att vi vill strukturera upp det så att vi både kan ha framförhållning men också ett tydligt uppdrag så att vi har något att leverera emot. Det är viktigt för oss att göra ett gott resultat. Idag fungerar det bra, vi skriver en gemensam projektplan, vi sätter upp vad projektet ska inne-

hålla, vi gör en detaljplanering och återkopplar till Hivprevention. När vi är överens om att köra så kör vi. Utifrån det har vi fria händer och det är viktigt för att vi ska kunna ha den snabbhet i organisationen som vi har. (Karl Alfredsson)

Dialogen mellan uppdragsgivare och entreprenör är i hög grad informell, förtroendefull och fungerar, men mycket av en formell rollfördelning och agenda för dialogen saknas. Konsekvensen blir är att verksamheten i viss mån blir ad hoc-präglad och personberoende.

"Jag upplever att det finns ett stort intresse från Hivpreventions sida att ha mycket mer möten och avstämningar, och att det ger ett mervärde att träffas. De har en kunskap att föra över och ett annat perspektiv. Vi kan skolan." (Fredrik Axelzon)

"GRUL har tagit initiativ själva i väldigt stor utsträckning. Vi har inte haft någon jättehård styrning av det hela." (Karin Stenqvist)

Man har ett grundkoncept som fungerar och utifrån det agerar, utvecklar och diskuterar man sin verksamhet.

"Vi är beställare och de är utförare. På den enkla nivån är det så. Jag tycker att det är okomplicerat, vi pratar samma språk. Jag får gehör för de tankar jag har och när de kommer med idéer ligger de i linje med hur jag själv tänker. De är tydliga med att de gärna vill ha direktiv, att de är utförare och vi är beställare." (Stefan Laack)

"GRUL säger att de arbetar på vårt uppdrag. Men det är ändå på gränsen som att vi samarbetar om man ska vara riktigt ärlig." (Karin Stenqvist)

Under 2009 har en del förändringar skett som ytterligare förbättrat samarbetet:

- Hivprevention har genom Stefan Laack fått gedigen kompetens inom området sexuell hälsa, både nationellt och internationellt, samt erfarenhet från skolvärlden, vilket inte har funnits tidigare.
- På GRUL har Karl Alfredsson tagit över projektansvaret och Fredrik Axelzon har tagit projektledaransvaret, vilket har bidragit till att GRUL fått en tydligare organisationsstruktur.
- Uppdraget har förändrats från att ha haft ett mer tydligt smittskyddsperspektiv till att även poängtera samlevnadsfrågor. Detta beror på, enligt Karl Alfredsson, att Stefan Laack kommer från en annan tradition och lyfter fram dessa frågor på ett annat sätt.

Utvärderingens slutsatser

Utifrån intervjuerna med skolpersonal kan vi dra slutsatsen att både lärare och elever är nöjda med den insats som GRUL gör på skolorna. Men de ger också uttryck för att insatserna är för begränsade för att skapa en förändring i skolans sexualitet- och samlevnadsarbete. De intervjuade menar att de behöver inspiration utifrån och att det på sikt kan leda till förändringar i skolans sexualitet- och samlevnadsarbete.

GRULs insatser uppskattas alltså av de skolor som vi har kontaktat, även om skolornas motiv för att ta kontakt inte alltid svarar emot Hivprevention/GRULs motiv för att erbjuda just den tjänsten. Ändå tycks mötena bli bra. Flertalet av de personer vi har intervjuat har inte som främsta mål att utveckla sexualitet- och samlevnadsundervisningen på skolan eller att skapa en metodutveckling för de lärare som medverkar. I vissa fall är temapassen den aktiviteten, eller en av flera aktiviteter som eleverna får ta del av vad gäller sexualitet- och samlevnadsarbete, men inte i något fall har temapassen varit en del i en långsiktig planering från skolornas sida.

Det finns ett tydligt behov bland pedagogerna på skolorna av kunskap, stöd och stimulans utifrån. De insatser GRUL nu erbjuder är temapass, regionala och lokala studiedagar, årliga konferenser och tjänster via nätet, men om GRULs tjänster skulle definieras utifrån skolornas behov är det möjligt att det delvis skulle se annorlunda ut.

Flera av de intervjuade uppger att deras skola inte lever upp till att ha en likvärdig utbildning för alla elever eller att styrning, långsiktig planering, dokumentation, och samarbete inte fungerar på ett tillfredsställande sätt.

Det har i flera fall varit svårt för oss att få tag på intervjupersoner vilket inte tycks bero på bristande intresse att delta i utvärderingen, utan snarare att de är så pressade i sin vardag att en halvtimmes telefonintervju ständigt krockar med mer akuta aktiviteter i vardagen. Detta speglar kanske vardagen på en skola idag där det akuta, kortsiktiga ofta måste prioriteras.

Flera av de personer vi har intervjuat tycker att GRUL borde synas mer. På frågan hur de kommit i kontakt med GRUL är det flera som inte minns hur. En del är inte medvetna om GRULs webbsida. Vid några tillfällen har de intervjuade varit tveksamma till om det var GRUL eller någon annan extern aktör som genomfört aktiviteten.

En begränsad budget har lagt en viss nivå på verksamheten. Ekonomi och beslut om verksamhet fattas år från år vilket försvårar långsiktighet i planering och utveckling.

Vi kan konstatera att GRUL som uppdragstagare till Hivprevention har levererat det som uppdragsgivaren beställt med mycket gott resultat. Utöver detta har GRUL bidragit med att tillsammans med uppdragsgivaren utveckla verksamheten. Ett stort engagemang och intresse för ämnet hos båda parter har skapat möjligheter till ett djupare och mer strukturerat samarbete i framtiden.

”Vi får ut kolossalt mycket för pengarna. Otroligt mycket. Jag tycker att de har gjort tre gånger mer än jag förväntat mig.” (Karin Stenqvist)

UTREDNING

Syftet med utredningen är att:

- Lägga grunden till förändringar och förbättringar av Hivpreventions och GRULs arbete med att stärka skolans undervisning kring sexualitet och samlevnad (utåtperspektiv).
- Utredda vilka kompletteringar som krävs för att fler elever i regionen kan nås av en kvalitativt bra sexualitet- och samlevnadsundervisning.
- Särskilt beakta hälso- och sjukvårdens roll i arbetet.

Det innebär att vi inte bara ser på förbättringsmöjligheter utan även på några nödvändiga val inför framtiden när det gäller inriktning och uppgift, roller och samverkan.

På rätt väg

Det finns en tydlig vilja till utveckling både hos Hivprevention och GRUL. Vi noterar förändringar i verksamhet och inriktning som vi menar är både konstruktiva och intressanta. Hivprevention och GRUL ser många av de utmaningar de står inför och därför kommer denna utredning att till viss del bekräfta och tydliggöra pågående process och initiativ men förhoppningsvis också lyfta fram sådant som kompletterar. Det viktiga i sammanhanget är att utredningen bidrar till en konstruktiv och framgångsrik utveckling av Hivpreventions stöd till skolans undervisning i sexualitet och samlevnad och det hiv/STI-förebyggande arbetet i regionen.

Nio utmaningar

Vi har valt att redovisa vår utredning i form av nio utmaningar:

1. Se skolans som den är och planera utifrån det.
2. Gör inte bara saker rätt utan rätt saker.
3. Stig fram, Hivprevention i Västra Götaland
4. Ställ krav på skolan.
5. Skapa förutsättningar för framgång.
6. En utvecklad verksamhet.
7. Mobilisera resurser ute i sjukvårdsområdena.
8. Definiera ämnet sexualitet och samlevnad.
9. Slå vakt om hälso- och sjukvårdens roll och uppgift.

1. Se skolan som den är och planera utifrån det

- *Skolan saknar förutsättningar att leva upp till kraven.*
- *Få skolor har ett strukturerat arbetssätt kring sexualitet och samlevnad.*
- *Nuvarande verksamhet utmanar inte skolan till förändringar.*
- *Planera verksamheten utifrån en realistisk syn på skolan.*
- *Fortsätt framgångsrikt koncept men utveckla nya idéer som utmanar skolan till förändringar.*

Den bild av skolan som vi utgår från i denna studie, kan sammanfattas på följande sätt.

Det är få skolor som har ett strukturerat arbete kring sexualitet och samlevnad, där det finns stöd och förankring hos skolledningen, där man arbetar ämnesövergripande med en samverkan mellan och inom arbetslag, med kontinuitet över tid. Endast en liten andel av pedagogerna har utbildning i ämnet. Det heteronormativa synsättet dominerar i skolans undervisning, även om det finns undantag.

Det pedagogiska arbetet är den enskilda lärarens ansvar. Trots läro- och kursplaner kan läraren i hög grad själv bestämma hur undervisningen i ämnet sexualitet och samlevnad ska utformas och integreras i undervisningen. Undervisningen blir alltså starkt relaterad till pedagogens kunskaper, ambitioner, värderingar och förmåga.

Det förekommer inte sällan att skolläda saknar insyn i det pedagogiska arbetet som bedrivs i klassrummen. Det är oftast svårt att finna någon i den enskilda skolan som kan ge en övergripande och tydlig bild av hur man där arbetar med sexualitet och samlevnad. Den interna kommunikationen i skolan är alltså i detta avseende oftast outvecklad.

Undervisningen kring sexualitet och samlevnad bedrivs i regel utan någon form av systematisk kvalitetssäkring och uppföljning. Samarbetet mellan pedagogerna är ofta begränsat till en tematisk uppdelning: *"Vi biologilärare tar sexet så får klassföreländarna ta samlevnaden"*. Den ämnesövergripande ansatsen verkar alltså för det mesta vara outvecklad.

Skolhälsovården är sällan engagerad i det pedagogiska arbetet eller andra aktiviteter om det inte gäller temaveckor och temadagar. Lärare och skolläda vet sällan om skolsköterskan tar upp frågor kring sexualitet vid elevsamtal eller vid andra tillfällen.

Initiativ att engagera externa aktörer tycks i första hand tas av pedagogerna även om skolläda är informerad. När det gäller kostnader så får skolläda naturligtvis fatta det formella beslutet.

När pedagogerna engagerar externa aktörer, ingår inte det i en mer långsiktigt planerad undervisning utan har mer av en ad hoc-karaktär, även om den externa aktörens avsikt är att bidra till en kompetensutveckling och systematisering av arbetet. Det verkar vara sällsynt med beredskap inom skolan att ta emot externt stöd ur den aspekten.

Om lärare söker tillfälle till erfarenhetsutbyte och reflektion sker det ofta utanför skolans ram. Prevus nätverk i Göteborg, Hälsoällan i Fyrbodal och i enstaka fall även ungdomsmottagningar nämns av lärarna som platser för sådana möten.

Vi ser en tydlig önskan bland intervjuade pedagoger att förbättra och utveckla sin undervisning. De är påtagligt engagerade och flera av dem säger att sexualitet- och samlev-

nadsundervisningen är det mest stimulerande ämnet i deras undervisning – både för dem och för eleverna. Mängden förfrågningar till GRUL om temapass och skolutvecklingsdagar, som vida överstiger vad man har kapacitet att tillgodose, speglar väl detta engagemang.

Genom att sexualitet- och samlevnadsundervisningen är så starkt beroende av engagerade lärare blir skillnaden stor mellan undervisningen för elever som har engagerade pedagoger och övriga som får nöja sig med ett absolut minimum, som i regel biologilärarna då tar ansvar för. Kanske undervisningen i sexualitet och samlevnad är ett tydligt exempel på hur skolan misslyckas med att erbjuda den utbildning som ”skall inom varje skolform vara likvärdig, varhelst den anordnas i landet” (skollagen 1 kap, 2§).

Förslag

Eftersom GRULs insatser är av god kvalitet, fungerar pedagogiskt och uppskattas är det naturligtvis frestande att fortsätta på den inslagna vägen. Men problemet är dels att skolan inte klarar sitt uppdrag och dels att Hivprevention/GRULs nuvarande verksamhet inte utmanar skolan till förändringar som skulle kunna lägga grunden till djupare och mer varaktiga förbättringar av sexualitet- och samlevnadsundervisningen och med det en effektivare hiv/STI-prevention.

Vårt förslag är att Hivprevention ser skolan som den är och utifrån skolans brister men också styrkor planerar sin verksamhet

GRUL fortsätter att utveckla sin centrala roll. Den verksamheten genererar kunskap, kompetens, håller fokus på frågan och inte minst efterfrågas. Vi föreslår att uppdragsgivaren prövar ytterligare en väg som utgår från en helhetssyn på och analys av skolans styrkor och svagheter. Det ena behöver inte utesluta det andra.

2. Gör inte bara saker rätt utan rätt saker

- *Svårt nå fram med pusselbitar när pusslet saknas.*
- *Betrakta skolan som en organisation där brister går att identifiera och åtgärda.*
- *Det behövs ett omfattande förändringsarbete för att skapa förutsättningar för en bra sexualitet- och samlevnadsundervisning.*

Idag inriktas Hivprevention/GRULs insatser framför allt på metodstöd och metodutveckling. Men att lärarna inte i någon större utsträckning använder dessa metoder utan betraktar exempelvis temadagar mer som ett stimulerande inslag, visar hur svårt det är att nå resultat med engångsinsatser, oavsett hur bra de är.

Under det senaste året ser vi att Hivprevention satsar mer på att erbjuda skolpersonal utbildning i själva ämnet. Det är viktigt och strategiskt rätt. Utbildning av skolpersonal utgör en viktig pusselbit för att uppnå förbättringar. Men samtidigt är problemet att själva pusslet i stor utsträckning saknas. Faktum kvarstår; vi ser inte några tendenser på de aktuella skolorna av ett mer samordnat, fördjupat och långsiktigt pedagogiskt arbete kring sexualitet och samlevnad. Effekten av GRULs verksamhet blir på så sätt begränsad.

Vill man åstadkomma grundläggande förändringar av verksamheten inom en organisation måste det finnas ledare som anger mål och riktlinjer, kommunicerar dem och tillsammans

med medarbetare överblickar, granskar och analyserar hela systemet, gör strategiska beslut, prövar och implementerar. Det måste också finnas kunskaper och resurser för att under längre tid följa upp, utvärdera, svara för fortbildning och handledning, upptäcka behov, analysera problem och nya förutsättningar och villkor så att man hela tiden söker skapa bästa möjliga förutsättningar att arbeta med uppdraget.

Förslag

Betrakta skolan ur ett systemorienterat perspektiv, d v s som en organisatorisk helhet, vid planeringen av Hivprevention och GRULs framtida insatser. Ett sådant synsätt höjer ambitionsnivån och gör det lättare att besvara frågan: hur kan vi på bästa sätt stödja skolan till att utveckla undervisningen i sexualitet och samlevnad. Ett sådant angreppssätt gör det möjligt att åstadkomma kvalitativa och långsiktiga förbättringar. Vi menar att det då blir möjligt att utifrån helheten identifiera faktiska problem och framgångsfaktorer, se samband och planera adekvata insatser. Det gäller alltså att inte bara göra saker rätt, utan rätt saker.

Vi föreslår också att uppdragsgivaren tillsammans med GRUL utvecklar en systemorienterad modell för analys av problem och framgångsfaktorer inom skolan med betydelse för sexualitet- och samlevnadsundervisningen.

3. Stig fram, Hivprevention i Västra Götaland

- *Ta ett starkare strategiskt och övergripande ansvar.*
- *Ett utvecklat stöd ställer nya krav.*
- *Utveckla Hivprevention för att bättre leda, samordna regionala insatser och stödja skolans sex- och samlevnadsarbete.*

För att leda det framtida arbetet behöver enheten tydliggöra sin roll och komplettera sin kompetens, framför allt när det gäller ledning, planering och strategiskt tänkande av stora utvecklingsprojekt, samt ta ett tydligare övergripande ansvar.

Det strategiska ansvar som GRUL tidigare har tagit på grund av medarbetarnas kompetens och det förtroende som har visats dem, har både haft goda och mindre goda konsekvenser. Rollerna mellan parterna har delvis varit otydliga. Man kan till och med säga att GRUL har kunnat formulera sitt eget uppdrag. Förtroendefulla relationer är en tillgång, men utan tydlig struktur finns risk för oklarheter, brister i överblick och styrning. Inte minst blir sådana system extremt beroende av att de personer som är involverade fungerar och finns på plats.

En förändring har skett. Samarbetsformerna, rollfördelningen, ramar och direktiv för GRULs uppdrag, insatser och rutiner för uppföljning har successivt stramats upp och förtydligats under verksamhetens gång.

Förslag

Vår avsikt är att föreslå förändringar som effektiviserar och utvecklar samarbetet mellan Hivprevention, GRUL och andra aktörer, inte formalisera och byråkratisera det. Det är naturligtvis positivt att relationerna mellan i första hand Hivprevention och GRUL är så goda och kreativa, men för att gå vidare är det nödvändigt att balansera upp dessa dyna-

miska kvaliteter med struktur, bland annat i form av klarare roller och ansvarsfördelning samt tydligare direktiv. Därför bör Hivprevention stiga fram och ta ett starkare strategiskt och övergripande ansvar.

Det goda med nuvarande verksamhet, framför allt engagemanget och kreativiteten, måste tillvaratas. Dessa kvaliteter är i många avseenden bärande, men det är också viktigt att se och förstå att ett utvecklat stöd av skolornas sexualitet och samlevnadsarbete också ställer nya krav.

Vi föreslår en inventering av vad som krävs för att Hivprevention ska kunna leda, driva och samordna de regionala insatserna för att stödja och utveckla skolans undervisning i sexualitet och samlevnad utifrån en utvecklad verksamhetsinriktning.

4. Ställ krav på skolan

- *Våga villkora samarbetet med skolorna.*
- *Sök brett politiskt engagemang och stöd.*
- *Diskutera era nya ambitioner och strategier med företrädare för skolan.*

Det verkar som att hälso- och sjukvården i hela landet under de senaste tjugofem åren har stöttat skolans sexualitet- och samlevnadsutbildning med utbildningar, metodutveckling, konferenser, material mm utan krav på motprestationer. Insatserna har säkert haft en viss effekt i form av att enskilda pedagogers fått inspiration och att deras kunskaper och yrkesskicklighet utvecklas. Men längre än så verkar man inte ha kommit. Fortfarande beskrivs lärare som arbetar med sexualitet och samlevnad som "eldsjälar". Det kan inte tolkas på annat sätt än att skolledare och kollegor många gånger betraktar dem som entusiaster som gör något "extra", d v s det som inte de själva gör.

Skolan uppfyller inte sitt uppdrag att erbjuda eleverna en god sexualitet- och samlevnadsundervisning på lika villkor och det är märkligt att detta förhållande inte väcker mer reaktioner och föranleder åtgärder. Frågan är om det finns en allmän acceptans eller uppgivenhet inför skolans oförmåga att ta itu med vissa uppgifter eller om det är en konsekvens av att förändringsarbete alltför ensidigt betraktas som en pedagogisk fråga. Det vore naturligtvis av stort värde om många lärare hade en kvalificerad grundutbildning i sexualitet och samlevnad, men förändringar kräver också organisation och instrument för styrning, uppföljning och utvärdering av kärnverksamheten. Skolans brist på sådana strukturer pekar på en svag medvetenhet om vad förändringsarbete kräver.

Utan att här försöka definiera begreppet sexualitet och hälsa så vet vi att det behövs ett ämne som inte bara bidrar till fysisk utan också psykisk hälsa bland unga. Forskningen visar att inom ramen för ämnet sexualitet och samlevnad finns förutsättningarna. Det finns all anledning för alla, särskilt våra beslutsfattare att ta problemen på allvar.

En central uppgift blir att skapa en samverkan mellan i första hand Hivprevention och lokala skolförvaltningar, inklusive skolor, i syfte att samverka och skapa legitimitet för Hivpreventions framtida arbetssätt och insatser.

Förslag

Det gäller alltså att sätta ner foten, inte bara bjuda in utan också ställa krav: Skolan måste utsättas för ett konstruktivt tryck till förändring. Ett första steg kan vara att GRULs insatser ute på skolorna föregås av ett krav på vissa motprestationer.

För mer grundläggande förändringar krävs inte bara insatser från Hivprevention och andra strategiska aktörer utan också från politiker och andra beslutsfattare, både inom regionen och i kommunerna. Det blir alltså viktigt med ett större politiskt engagemang i frågan och en samverkan över regions- och kommungränser. Om Skolverket i någon form kan stärka Hivpreventions legitimitet att gentemot skolorna i Västra Götalandsregionen samordna och driva utvecklingen av deras arbete med sexualitet och samlevnad, vore det av stort värde. En kontakt med Skolverket i denna fråga rekommenderas.

5. Skapa förutsättningar för framgång

- *Resurstilldelning utifrån ett långsiktigt perspektiv.*
- *Utarbeta en fördjupad konsekvensanalys och vision.*
- *Förankra visionen med andra aktörer i regionen.*

Med nuvarande upplägg, där medel söks och beviljas från Socialstyrelsen för ett års verksamhet i taget, och där medlen är begränsade, är utvecklingsmöjligheterna också begränsade. Det är inte möjligt att planera långsiktigt utifrån dessa premisser. Hivprevention och GRUL har bedrivit samverkansprojekt i sju år, vilket, liksom i utvärderingen 2006, föranleder frågan om det är ett projekt eller en permanent satsning som genomförs.

Om denna verksamhet ska växa eller ta andra former krävs en annan långsiktighet vad gäller de ekonomiska förutsättningarna. Särskilt om man också ska satsa på fullskaliga skolprojekt.

En vision behövs för att väcka entusiasm, skapa fokus och ge en helhetsbild av hur skolan och lokalsamhället ska främja unga människors sexuella hälsa. En vision kan också underlätta att se vad som är strategiskt viktigt och vad som bör prioriteras i förändringsarbetet.

Framtiden kommer att ställa krav på ett reviderat och breddat mandat och uppdrag, kompletterande kompetens, en genomtänkt strategi och kompletterande avtal för samarbetet med andra aktörer från regional till lokal nivå. Det kommer också att krävas en övergripande planering och finansiering som är mer långsiktig och en tydligare politisk förankring och starkare politiskt stöd, framför allt för att bredda samarbetet kring skolorna och kommunerna. Sist men inte minst krävs resurser för/möjligheter till uppföljning och dialog kring resultat med alla berörda.

Förslag

Först och främst bör resurstilldelningen av verksamheten utgå från ett långsiktigt perspektiv för att en utveckling ska ske och resultat uppnås. Ett första steg bör vara en fördjupad konsekvensanalys av det nuvarande läget och av pågående verksamhet så att Hivprevention, gärna tillsammans med GRUL, har en enad och tydlig bild av situationen innan man tar ställning till framtiden och vad den kräver.

En bra vision kommer inte bara att vara användbar i förankringsprocessen utåt av mål och ambitioner utan också i det egna idé- och planeringsarbetet och i dialogen med skolor och lokalsamhällen. På ett tidigt stadium bör Hivprevention samla ett urval engagerade företrädare för GRUL, utvecklingsarbetet i sjukvårdsområdena och pedagogerna till en workshop där man

- Kritiskt granskar nuläget i skolan och lokalsamhället, t ex med utgångspunkt från rapporter nämnda i teoridelen och denna utvärdering.
- Diskuterar villkor, förutsättningar och avgränsningar för ett framgångsrikt arbete med unga människors sexuella hälsa.
- Sammanfattar dessa tankar och slutsatser i en vision – omfattande allt ifrån undervisningen, arbetslaget, skolhälsovården, till skolans ledning och stöd och samverkan med aktörer i lokalsamhället.

Utifrån en sådan bild kan sedan Hivprevention beskriva sina strategiska insatser för att stödja skolan och lokalsamhället i den processen.

6. En utvecklad verksamhet

- *Utveckla befintlig verksamhet.*
- *Satsa på fullskaliga utvecklingsprojekt på några skolor.*
- *Formulera konkreta, operativa mål.*

En avgörande förbättring av sexualitet- och samlevnadsundervisningen, och indirekt det förebyggande arbetet bland ungdomar, förutsätter att skolan kan ta sitt ansvar, vilket innebär förbättringar på en rad områden – strukturella, organisatoriska likaväl som pedagogiska. GRULs befintliga verksamhet efterfrågas och bör också utvecklas. GRUL är alltså i nuläget att betrakta som en nyckelaktör.

De kanaler och kontakter som GRUL upparbetat borde möjliggöra dialog med olika skolor kring mer grundläggande förändringar av skolornas verksamhet och inriktning.

En utvecklad verksamhet kommer också att ställa krav på effektivare styrning. En viktig uppgift blir att i samband med verksamhetsplaneringen mer systematiskt formulera operativa mål. Operativa mål ska vara tydliga, kommunicerbara, kunna relateras till en ansvarig/ägare och regelbundet följas upp/utvärderas. De är ett viktigt resultat av en genomtänkt planering. Operativa mål är inte bara en god grund för utvärdering utan också ett effektivt instrument för att stimulera och samla berörda aktörer kring det gemensamma arbetet. Inte sällan kan de också bidra till att skapa opinion i en viktig fråga.

Förslag

Vårt förslag har två ansatser, dels utveckling av befintlig verksamhet och dels att satsa på fullskaliga utvecklingsprojekt tillsammans några skolor i olika kommuner i regionen.

A. Utveckla befintlig verksamhet

- Arbeta vidare med GRULs grundkoncept med metodutveckling, materialproduktion etc för att stödja skolorna och svara upp mot de förväntningar som kommer utifrån.
- Motkrav eller villkor för de skolor som vill ha temadagar, skolutvecklingsdagar i form av egna idéer och/eller planer så att insatserna bidrar till utvecklingen av deras arbete kring sexualitet och samlevnad. Man kan också ställa krav på skolorna när det gäller att delta i nätverksamarbete, uppföljning och avrapportering.

B. Satsa på fullskaliga utvecklingsprojekt på några skolor

- Att jobba med hela skolan kommer att kräva resurser. Vi inser att satsningen på fullskaliga utvecklingsprojekt endast kan genomföras på ett fåtal skolor samtidigt, t ex fyra skolor i två kommuner. För att en sådan satsning ska bli framgångsrik kräver det att de skolor och kommuner som medverkar är intresserade och beredda att fullt ut delta i förändringsarbetet.
- Genom sin erfarenhet och kunskap bör GRUL inta en central roll i utvecklingsarbetet även om det är både nödvändigt och önskvärt att engagera resurser ute i sjukvårdsområdena som ungdomsmottagningar, kommunernas folkhälsoplanerare, primärvårdsledning, kommunpolitiker liksom regionala krafter som Hälsokällan/Oasen eller motsvarande, samt samordnare för sexuell hälsa. Hivprevention bör vara ytterst ansvarig och det övergripande projektarbetet ledas av en arbetsgrupp med i första hand medarbetare från GRUL och Hivprevention.
- Att i detta arbete även samarbeta med andra aktörer i landet, t ex Landstinget förebygger aids (LAFA).

Syftet med projektet bör vara att:

- Att bidra till utvecklingen av en långsiktig sexualitet- och samlevnadsundervisning av hög kvalitet och som den enskilda skolan tar ansvar för.
- Att successivt engagera allt fler skolor och kommuner i regionen i en sådan utveckling.
- Att genom uppföljning, dokumentation, analys och utbildning utveckla och sprida kunskap och kompetens om hur man skapar och driver denna typ av utvecklingsprojekt.
- Utforma effektiva stödsystem, baserat både på regionens och enskilda kommuners kompetens och resurser, för de skolor som arbetar integrerat och långsiktigt eller vill utveckla ett sådant arbetssätt.
- Använda sådana skolor som exempel och inspiration för andra skolor och intresserade

Förslag till upplägg:

- Utarbeta en strategi och en preliminär plan för projektet utifrån ett systemorienterat helhetsperspektiv, det vill säga från den enskilda pedagogens arbete till de övergripande regionala insatserna.
- Förankra det hos beslutsfattare inom VGR, nyckelpersoner och organisationer som lärarhögskolan och universitet. Sök medel för detta.
- Inventera och ta kontakt med skolor och kommuner i regionen med starkt förändringsfokus och intresse för lokal samverkan kring utvecklingsarbete tillsammans med Hivprevention.
- Precisera ambitionerna tillsammans med de enskilda skolorna och kommunerna i form av en gemensam arbetsplan som bland annat fokuserar på nuläge, mål, gemensamma ambitioner, samt befintliga resurser. Det innebär alltså att man eftersträvar en realistisk planering som också utgår ifrån de lokala förutsättningarna.
- I arbetsplanerna bör man också söka formulera nya idéer, praktiska lösningar, och förväntningar. Vidare fördela och precisera roller och ansvar inom skolan, mellan skolan och lokala och regionala aktörer etc och se också det arbetet som en gemensam läroprocess.
- Inled arbetet på skolorna, vilket också innebär att pröva idéer och analysera resultat tillsammans med berörda så att goda erfarenheter och kunskaper successivt kan implementeras och hinder som exempelvis gamla rutiner, attityder kan identifieras och bearbetas.
- Delmål och kontinuerlig uppföljning underlättar den flexibilitet som gör det möjligt till förändringar av arbetstakt, val av insatser och resurser e t c som kan bli nödvändiga på grund av oväntade svårigheter eller framgångar under arbetsprocessen.
- Utveckla lämpliga former för uppföljning och dokumentation, rutiner för analys och återkoppling samt dokumentation, exempelvis i samarbete med universitetet.
- Vid lämpliga tidpunkter, presentera resultat och erfarenheter i större sammanhang, för att inbjuda nya skolor och kommuner att inleda motsvarande förändringsarbete, sprida kunskap och intresse om verksamheten och när så behövs, argumentera för ytterligare resurser och stöd.

Parallellt måste Hivprevention arbeta så att man kontinuerligt har en samlad planeringsprocess och helhetsbild av sin verksamhet och en tydlig strategi, roll- och ansvarsfördelning i sitt arbete med enskilda entreprenörer, samarbetspartners och i generella termer även med berörda skolor och kommuner

7. Mobilisera resurser ute i sjukvårdsområdena

- *Hivprevention som samlande enhet i ett regionalt samarbete.*
- *Revidera den ursprungliga idén om fyra skolstationer.*
- *Etablera samverkan med Prevu, Hälsokällan, Oasen och Södra Älvsborg utifrån realistiska förutsättningar.*
- *Utveckla samarbetet med andra aktörer som ungdomsmottagningar, samordnare, folkhälsoplanerare och elevhälsa.*

RFSU efterlyser i ”10 punkter för bättre sexualundervisning i skolan” så kallade regionala resurs- och kunskapscentra som kan kompetensutveckla skolorna genom fortbildning, metodutveckling, handledning och materialstöd. Forskningen pekar också på vikten av lokal förankring och möjligheten att där starta och pröva pilotprojekt.

GRUL fungerar som ett sådant regionalt resurscentrum och i regionen som helhet finns ytterligare minst tre enheter; Prevu (Preventions- och utvecklingsenheten) Göteborg stad, Hälsokällan i Uddevalla och Hälsoäventyret Oasen i Vara, som också arbetar med att kompetensutveckla skolorna. Till skillnad från dessa arbetar GRUL över hela regionen och är dessutom Hivpreventions närmaste samarbetspartner både när det gäller strategiska frågor och praktiska insatser. Ur Hivpreventions perspektiv intar på så sätt GRUL en särställning i förhållande till andra aktörer.

En tanke som uppdragsgivaren ville ha prövat var om Prevu, Hälsokällan, Oasen, och någon framtida likartad verksamhet i Södra Älvsborg skulle kunna verka tillsammans med GRUL och Hivprevention. Med dessa så kallade ”skolstationer”, skulle man geografiskt kunna täcka in hela regionen. Stationernas uppgift skulle dels vara att hålla kontakt med skolorna och dels fungera som plattform och medarrangör för olika stödjande aktiviteter som utbildnings-, och utvecklingsdagar, inledningsvis i GRULs regi.

Från Prevus sida uttrycker man intresse för ett fördjupat samarbete med Hivprevention, men det är utifrån den verksamhet Prevu bedriver som ett samarbete kan vara aktuellt. Intresset för samarbete finns också ute i regionen men samtidigt understryker man här sin självständighet och ambition att självständigt planera och genomföra sin verksamhet. Det finns också en viss revirkänsla bland en del av de intervjuade i sjukvårdsområdena. Dessa anser att de i första hand ska ta ansvar för utvecklingsarbetet bland skolorna i ”sitt område” och att ”Göteborgarna”, dvs GRUL och i viss mån kanske också Hivprevention, inte har samma förutsättningar. Detta är inte något stort problem. Det kan lika väl ses som ett uttryck för vilja att ta ansvar, men i det fortsatta diskussionerna om samarbete och gemensamma satsningar är det viktigt att det finns en medvetenhet om denna inställning.

Prevu är Göteborgs stads kunskapscenter för förebyggande och hälsofrämjande arbete, mångkultur och beroendefrågor. Genom att bland annat erbjuda skolorna utbildning, framför allt i programmen SET och StegVis, har Prevu bidragit till att många skolor i Göteborg har infört ämnet livskunskap. Inom ramen för ämnet livskunskap menar man från Prevus sida att undervisningen i sexualitet och samlevnad också kan bedrivas, även om man blivit medveten om att ”frågor som rör ”sex” hamnar ofta i skymundan inom denna ram” (Utbildningar våren 2010:27. Prevu). Därför erbjuder Prevu numera fortbildning och andra kurser för att stärka pedagogernas kompetens att arbeta med sexualitet och samlevnad. Prevu har också medverkat till att få igång en högskolekurs på 7,5

poäng i Göteborg kring temat ”samtal med unga om sexualitet och relationer” och Prevu personal deltar också i Pedagogens satsning på fortbildning av lärare i sexualitet och samlevnad.

En komplikation, som också gäller ämnet sexualitet och samlevnad, är att det inte finns någon allmänt vedertagen definition av begreppet ”livskunskap” och dess innehåll. Man kan i alla fall säga att ambitionen är att utveckla barns och ungas emotionella intelligens och sociala kompetens. Med emotionell intelligens avses exempelvis förmågan att ha kontakt med sina känslor och kunna hantera dem, kunna motivera sig själv, uppfatta känslor hos andra samt skapa och bevara relationer (Salovey i Goleman, 1997:65–66, Kimber, 1999:10–11) och när det gäller social kompetens relateras det till egenskaper som samarbete, självhävande, självkontroll, empati och ansvarstagande (Ogden, 2003:235–238).

Oasen, som regionens hälso- och sjukvård är huvudman för, arbetar med elevgrupper kring temat ”Kärlek och relationer” som de betraktar som ett komplement till ”traditionell” sexualitet och samlevnad. Metoden som används är framför allt rollspel. Man arrangerar också utbildningar och stöttar en skola som vill utveckla sitt pedagogiska arbete kring detta tema.

Hälsokällan, som drivs av Fyrbodals kommunförbund men som också finansieras av regionen, arbetar både med sexualitet och samlevnad och livskunskap. I Uddevalla har man lyckats få merparten av rektorerna med sig i en samlad satsning på livskunskap inklusive sexualitet och samlevnad. Hälsokällan arrangerar olika kurser, också i samarbete med Hivprevention och GRUL, och har medverkat till att få en 7,5 poängs utbildning av sexualitet och samlevnad till Uddevalla. Man organiserar nätverk för pedagoger och andra som arbetar med ämnet.

Det finns ett allmänt intresse och en positiv attityd både från Hälsokällans och Oasens sida om ett fördjupat samarbete. Man vet egentligen inte så mycket om GRUL. För dem är GRUL en ”kollega” i ett annat upptagningsområde. De skulle inte acceptera att bara betraktas som en förlängning eller komplement till GRUL. Här gäller det att skapa ett samarbete som bygger på givande och tagande. Tanken att komplettera varandra är alltså inte främmande för dem och under sådana omständigheter verkar Hälsokällans och Oasens företrädare vara positiva att vara med och förmedla exempelvis den spetskompetens inom metodik som GRUL har utvecklat.

I nuläget finns det inte något utvecklat samarbete mellan Prevu, och Hivprevention/GRUL. En bidragande orsak kan vara skillnader i synsätt och uppdrag. På Prevu har man haft ambitionen att arbeta utifrån ett salutogent perspektiv, dvs med fokus på faktorer som bidrar till att bevara och främja hälsa, det vill säga frisk- eller skyddsfaktorer. Hivprevention grundperspektiv är däremot att förebygga hiv/STI, dvs här har man siktet inställt på ett folkhälsoproblem. Men man kan också utgå ifrån att om två aktörer inom samma geografiska område får ekonomiska medel för en likartad verksamhet utan att krav ställs på samarbete eller att ansvarsfördelning, uppgifter, roller etc klagas, kommer problem att uppstå.

Idag, när man både från Prevu och Hivprevention/GRUL uttrycker önskan om samarbete, vill man tona ner betydelsen av dessa skillnader och problem som åtminstone tidigare bidragit till svårigheterna.

Det är viktigt att notera att livskunskap också är ett tema på många skolor utanför Göteborg. Hälsokällan i Uddevalla, som samarbetar och stöttar skolorna i Fyrbodal, har exempelvis en verksamhet med inriktning att utveckla deras undervisning både kring livskunskap och sexualitet och samlevnad.

Intervjuerna ger vid handen att integreringen av ämnena livskunskap å ena sidan och sexualitet och samlevnad å den andra i praktiken inte alltid fungerar, även om tematik och pedagogiska metoder ofta tycks beröra varandra.

I regionen finns också fyra samordnare för sexuell hälsa som arbetar i respektive sjukvårdsområde. De är knutna till Hivprevention med Stenqvist som chef och arbetar med att höja kunskapen inom primärvården, ungdomsmottagningarna och skolan kring frågor som är relaterade till sexuell hälsa. Det kan vara allt ifrån samtalsteknik och motiverande samtal till bemötande av HBT-personer och kontaktspårning.

I Fyrbodal arbetar samordnaren tillsammans med Hälsokällan för att planera och genomföra utbildningar för skolpersonal och i Skaraborg finns också ett visst samarbete/vissa kontakter mellan samordnaren där och Oasen, men något etablerat samarbete har inte kommit igång. Vi betraktar denna modell som konstruktiv. Den bidrar till att samla parterna kring en gemensam uppgift, samordnarna kan fungera som en länk mellan Hivprevention och Oasen/Hälsokällan och stärker deras kompetens och resurser.

Vi ser också samordnarna som viktiga länkar dels mot ungdomsmottagningarna och skolhälsovården – två viktiga aktörer som borde engageras mer strategiskt i arbetet med hiv/STI-prevention

Ungdomsmottagningarna, som är en del av regionens hälso- och sjukvård, har unik kompetens att arbeta med ungdomar i ett hiv/STI-preventivt perspektiv men samtidigt verkar de utan ett entydigt uppdrag. En del kan därför prioritera kontakter och utåtriktad aktivitet medan andra satsar på sin kliniska verksamhet. Däremellan finns det olika varianter. En del vill samarbeta mer med skolorna men förklarar att man inte hinner med, till exempel för att man ”badar i klamydia”.

En vanlig rutin är annars, i alla fall i de flesta mindre kommuner, att elever i sjuan, åttan eller nian får besöka ungdomsmottagningarna. Dessa besök värdesätts av intervjuad skolpersonal, men en del menar att effekten begränsas för att lärare och personal på ungdomsmottagningarna inte samarbetar i någon större utsträckning. Det finns dock kommuner där lärarna erbjuds separata träffar med ungdomsmottagningens personal och där man diskuterar frågor om ungdomars problem och behov, bemötandefrågor, pedagogisk och lärarna får också informationsmaterial etc. Det är alltså en åtgärd som stimulerar och stödjer lärarna utvecklas och att arbeta långsiktigt och ur det perspektivet en effektiv insats till rimlig kostnad.

Skolhälsovården hamnar lite utanför lärarlaget och upplever att de har svårt att komma in. Det finns ett stort glapp mellan kuratorer, skolsköterskor och lärare, enligt intervjuer med medarbetare på GRUL. Skolsköterskorna utgör en resurs som borde tas vara på. De har kompetens i ämnet och skulle kunna vara en ingång för sjukvården att komma in i skolan.

Smittskyddet i regionen har initierat en försöksverksamhet som innebär att gymnasielever med hjälp av webbsidan www.klamydia.se kan beställa ett klamydiaproov, göra det och sedan få resultatet skickat till skolsköterskan istället för hem.

Skolsköterskorna har hälsosamtal med eleverna. Kost, motion, rökning och alkohol verkar vara vanliga teman. Däremot är det oklart om frågor och problem kring sexualitet tas upp. Här kan ungdomsmottagningarna vara ett stöd för skolsköterskan.

I Göteborg har skolsköterskor på gymnasiet utbildats i Motiverande samtal (MI) och särskilda frågor kring sexualitet och samlevnad har lagts till i årets manual för hälsosamtal. Detta har kompletterats med fortbildning.

Till sist, i många kommuner finns det folkhälsoplanerare som uppfattas som en bra lokal samarbetspartner och gruppen har också representanter i flera av sjukvårdsområdenas STI-grupper. *”De är bra på att göra projektansökningar, ragga pengar, fixa kontakter, utvärdera. Ja de fungerar lite som spindeln i nätet”.*

Förslag

Det finns mycket att vinna på att mobilisera resurserna ute i sjukvårdsområdena, men det förutsätter en samlande kraft. Hivprevention är den enda aktör som kan axla det ansvaret. Samtidigt menar vi att samarbetet med Prevu, Hälsokällan, Oasen och eventuell aktör i Södra Älvsborg inte kan formas utifrån idén om ”skolstationer”, alltså ett slags kompletterande aktörer till Hivprevention och med på förhand givna arbetsuppgifter.

När Hivprevention utvecklat sin nya verksamhetsplan, fått önskvärt mandat och stöd för en tydligare samordnings- och ledningsroll, bör man samla Prevu, Hälsokällan, Oasen och eventuell aktör i Södra Älvsborg, GRUL samt samordnarna för sexuell hälsa till en dialog kring det framtida gemensamma uppdraget. Det blir också viktigt att man tillsammans kommer fram till hur man ser på sexualitet och samlevnad, ansvarfördelning, roller, uppgifter, former för styrning, uppföljning och utveckling av verksamheten. Vidare gäller det att finna former för att ta tillvara unika resurser och spetskompetens hos aktörerna och som kan användas som gemensam resurs för olika aktiviteter i hela regionen.

8. Definiera ämnet sexualitet och samlevnad

- *Våga göra en egen definition av ämnet.*
- *Tydlig, relevant och kommunikerbar.*
- *Använd definitionen som grund för planering, dialog och verksamhet.*

Det finns ingen entydig beskrivning av ämnet sexualitet och samlevnad. Frågan är hur ett ämne kan ingå i skolans uppdrag utan att man vet vad det egentligen handlar om. Det är olyckligt att nationella skolmyndigheter under årens lopp inte har lyckats presentera en grundläggande definition med en någorlunda tydlig innehållsbeskrivning och klara mål för undervisningen. I praktiken får nu den enskilde pedagogen själv definiera ämnet efter eget tyckande.

Konsekvensen blir att pedagoger ofta definierar ämnet utifrån sin förankring i antingen en naturvetenskaplig eller socialpsykologisk/humanistisk kunskapstradition, och att arbetet också speglar deras skiftande kompetens och normsystem.

Inom och mellan Hivprevention, GRUL, Prevu, Oasen och Hälsokällan har man också lite olika fokus på ämnet. Någon vill exempelvis prioritera ett hiv/STI-preventivt perspektiv, vilket andra anser vara viktigt men alltför smalt och med en begränsad relevans för elever i puberteten. Det krävs mer, menar man, för att ämnet ska vara meningsfullt för unga människor på väg in i vuxenlivet och nämner andra teman som ungdomars psykosexuella utveckling, etik och värderingsfrågor, relationer, jämställdhet, sexuella rättighetsfrågor, familjebildning, politik eller andra samhällsfrågor.

Några intervjuade talar om det salutogena perspektivet som en bra grund för undervisningen kring sexualitet och samlevnad. Andra är kritiska till det synsättet. De som är positiva anser att dessa frågor på så sätt kommer in i ett större sammanhang och under en längre tid av undervisningen. De kritiska menar att de specifika frågor som berör sexualitet och samlevnad tenderar att försvinna i existentiella och sociala frågor av mer allmänt karaktär, och att ämnet på så sätt kan bli en variant av livskunskap. Sexualitet och samlevnad, menar man, måste också beröra konkreta spörsmål kring kropp, kön och sexualitet och inbjuda till reflektion om den egna fysiska och psykiska utvecklingen. Denna debatt speglar väl det faktum att sexualitet och samlevnad i praktiken är ett minst sagt brogigt pedagogiskt tema.

Ett centralt problem är att sexualitet och samlevnad inte har samma status som andra ämnen i skolan. Inte sällan kommer det i andra hand, ”när vi får tid över”. Med den attityden är risken överhängande att sexualitet och samlevnad, som ottydligt och ämnesövergripande, hamnar i skymundan. Och det gör det uppenbarligen också. En viktig förbättring vore att Skolverkets pågående översyn av ämnesplanerna resulterar i tydliga anvisningar om hur sexualitet och samlevnad ska integreras i skolans undervisning.

Förslag:

Vi föreslår att Hivprevention formulerar en tydlig och kommunicerbar definition av ämnet sexualitet och samlevnad. Den underlättar Hivpreventions möjligheter att sätta upp tydliga mål för vad man vill uppnå och förmedla, vad man kan och bör förvänta av skolorna och vilka resurser som krävs för att stödja dem. En bra definition ger också bättre förutsättningar för att värdera skolornas, egna och entreprenörernas insatser.

En egen definition exkluderar naturligtvis inte andras utan kan istället bli en bra utgångspunkt för dialog med pedagoger, samarbetspartners, beslutfattare och andra, inte minst kring den viktiga frågan om vad eleverna behöver för sin mognad och utveckling.

Ämnet livskunskap är redan ett ämne på många skolor. Förutsättningen för att undervisningen i sexualitet och samlevnad ska kunna bedrivas inom den ramen är att skolan också inser och att ämnet sexualitet och samlevnad kräver särskilda kunskaper, insikter och pedagogiska metoder och beredd att arbeta utifrån dessa villkor. En tydlig definition skapar förutsättningar att precisera den kompletterande kompetensen och under sådana förutsättningar bör man också samarbeta och stödja skolor som integrerar sexualitet- och samlevnadsundervisningen i ämnet livskunskap.

9. Slå vakt om hälso- och sjukvårdens roll och uppgift

- *Hälso- och sjukvården har ett lagstadgat ansvar för folkhälsan.*
- *Svårt nå fram med preventiva åtgärder i en skola som inte fullgör sitt uppdrag.*
- *Hälso- och sjukvården behövs i nuläget och har möjlighet att ta ett större ansvar.*

Hälso- och sjukvården har ett lagstadgat ansvar för folkhälsan och en viktig målgrupp är barn och ungdom. I elva nationella folkhälsomål preciseras centrala bestämningsfaktorer för hälsan och möjliga insatser. Det åttonde målet är ”Trygg och säker sexualitet och en god reproduktiv hälsa”. Stora förväntningar ställs på kommuner, landsting liksom frivilliga organisationer för att resultat ska uppnås. Det preciseras framför allt i Nationell strategi mot hiv/aids och vissa andra smittsamma sjukdomar (prop. 2005/06:60). Det innebär att skolan och hälso- och sjukvården ges ett tydligt ansvar för unga människors sexuella hälsa. Det finns alltså goda skäl för samarbete dem emellan.

De flesta inom skolan verkar positiva till engagemanget från hälso- och sjukvårdens sida, men det händer att någon jämför det med ”alla andra som vill in i skolan”. d v s som om sådana initiativ utgör något extra, något som ligger utanför läroplanen och skolans uppdrag.

Under årens lopp har hälso- och sjukvården fått en allt viktigare roll och uppgift när det gäller ungdomars sexuella hälsa, något som det finns anledning att reflektera över eftersom det i första hand, eller i lika hög grad, är skolans uppgift. Vi ser nuläget som en konsekvens av skolans generellt sett bristande förmåga att ta sitt ansvar, men så det finns ytterligare en tydlig orsak.

I mitten av åttiotalet blev plötsligt den så kallade aidsepidemin förstasidesrubrik. Stora förväntningar ställdes på hälso- och sjukvården att inte bara ta hand om de infekterade utan också begränsa spridningen och skydda befolkningen. Hälso- och sjukvårdens traditionella behandlande, vårdande och förebyggande verksamheter förstärktes snabbt med en mer utåtriktad, samhällsorienterad prevention i form av exempelvis informationskampanjer och aktiviteter riktade mot olika målgrupper ute i samhället. Pedagoger, informatorer, samhälls- och folkhälsovetare rekryterades och nya kunskapsstraditioner introducerades. Dessutom fick hälso- och sjukvården resurser, bland annat tack vare särskilda statsbidrag, att också stödja kommuner och frivilliga organisationer med kunskap, metodstöd och ekonomiska medel. Särskilt i storstadsregionerna satsade man mycket på skolan. Genom att bidra till en bättre undervisning i ämnet sexualitet och samlevnad ville man förebygga hiv/STI.

Idag är dramatiken kring sjukdomen betydligt mindre. Nya kunskaper, effektivare vård och bromsmediciner har reducerat dödligheten, men fortfarande betraktas hiv/aids som en synnerligen allvarlig infektion och därför görs fortfarande betydande ansträngningar för att begränsa spridningen. Att hälso- och sjukvårdens fortfarande arbetar så pass kraftfullt gentemot skolan, pekar på att mycket fortfarande återstår att göra.

Vi tycker oss se en utveckling mot ett mer integrerat och samlad sätt att organisera regionens preventiva resurser. Tillkomsten av samordnartjänster i de fyra sjukvårdsområdena

är ett steg i den riktningen som möjliggör att till exempel stödja ungdomsmottagningarna i deras lokala arbete med ungdomar men också deras arbete gentemot skolorna. Samordnarna fungerar åtminstone i i Fyrbodalen som en förstärkning av Hälsokällans arbete med utbildning och nätverkande gentemot lärare som arbetar med frågan.

Förslag

I den bästa av världar där skolan klarar sitt uppdrag, d v s att bedriva en god sexualitet- och samlevnadsundervisning som är lika för alla, får hälso- och sjukvården en mer stringent uppgift, nämligen att bevaka och stödja skolan i uppgiften att förebygga hiv/STI och oönskade graviditeter.

Till dess bör hälso- och sjukvårdens ta sitt relativt stora ansvar och stå för det, för ytterst gäller detta unga människors hälsa och välbefinnande. I framtiden kommer förhoppningsvis skolan att klara sitt uppdrag, men hälso- och sjukvården med sin kompetens, sina resurser och sitt lagstadgade ansvar kommer oavsett utvecklingen också framgent att ha en uppgift i sammanhanget och bör utgöra ett stöd till skolan.

Till sist, de fyra frågorna:

Här sammanfattar vi utredningen i form av svar och kommentarer på de fyra frågor som inledningsvis presenterades:

1. Hur kan Hivprevention stödja den regionala sexualitet- och samlevnadsundervisningen framöver?

- Formulera en tydlig, kommunicerbar definition av ämnet Sexualitet och samlevnad.
- Lämna den kortsiktiga projektformen och planera och arbeta långsiktigt.
- Utveckla GRULs och Hivpreventions nuvarande verksamhet och komplettera med fullskaleprojekt i i två till fyra skolor i två kommuner.
- Betrakta ämnet livskunskap som en möjlig plattform för undervisning i sexualitet och samlevnad.

2. Vad för slags vision och operativa mål är önskvärda och realistiska?

- Se skolan som den är, skapa en vision för arbetet med ungas sexuella hälsa som omfattar allt ifrån undervisningen till skolans ledning och stöd och samverkan med aktörer i lokalsamhället och integrera arbetet med sexualitet och hälsa i den.
- Formulera operativa mål för den egna verksamheten och för samarbetet med skolor oavsett det gäller enstaka stödjande insatser eller större utvecklingsprojekt av typ ”Hela skolan”.

3. Vad kommer ett sådant stöd att kräva när det gäller resurser, kompetens, rollfördelning, samarbete samt förankring av verksamheten?

- Det är viktigt att Hivprevention känner att man har ett tydligt och lagstadgat mandat att arbeta med frågan.
- Hivprevention bör kliva fram och ta ett tydligt övergripande strategiskt och operativt ansvar och utifrån det ansvaret komplettera sina resurser
- Verksamheten med att utveckla sexualitet- och samlevnadsundervisningen bör inte längre bedrivas i projektform utan långsiktigt och med starkare regional förankring.
- Samarbetet med kommunerna, inklusive Göteborgs stad, bör utvecklas. Genom egna initiativ men också via samordnarna för sexuell hälsa och folkhälsoenheter i sjukvårdsområdena (Hälsokällan, Oasen, Prevu), kan man nå och vidareutveckla samverkan med andra kommunala företrädare.

4. Idén om de fyra skolstationerna som samverkar med Hivprevention kring att stötta det lokala arbetet i skolorna

- Hälsokällan, Oasen och Prevu innebär möjligheter till bättre samverkan ute i kommunerna. Däremot är det tveksamt om man kan utveckla samma samverkansformer med dessa aktörer, eftersom de arbetar olika, har olika syn på sin verksamhet och sin relation till Hivprevention och GRUL. Det finns dock intressanta möjligheter att via dem utveckla nätverk, utbildningsverksamhet, stödjande aktiviteter och som redan idag finns där i större eller mindre omfattning.

REFERENSLITTERATUR

Externa dokument

Att förebygga HIV och STI bland ungdomar och unga vuxna, ISBN 978-91-86301-41-5, Socialstyrelsen.

Att vara eller icke vara, det är frågan - en kvalitativ studie om Livskunskap, Jenny Börjesson, Jennie Lindehoff (2009). Högskolan i Halmstad

Elevens uppfattning om sexualitet och samlevnadsundervisningen, Angelöf S, Frising, N (2007), Examensarbete, Malmö Högskola, Lärarutbildningen

En förnyad folkhälsopolitik, prop. 2007/08:110, Socialdepartementet, Regeringskansliet

EQ – livsnödvändig kompetens, Birgitta Kimber (1999). Solna: Ekelunds Förlag AB

Hela livet – 50 år med sexualitet- och samlevnadsundervisning, Myndigheten för Skolutveckling, Liber Distribution

Hon, Hen, Han (2010) Ungdomsstyrelsens skrifter 2010:2, ISSN 1651:2855
Hälsö- och sjukvårdslagen, 1982:763, Socialdepartementet, Regeringskansliet

Kursplaner för ämnena svenska, samhällsorienterade ämnen – geografi, historia, religionskunskap, samhällskunskap, naturorienterade ämnen – biologi, fysik, kemi, idrott och hälsa, Skolverket

Känslans intelligens, Daniel Goleman (1997), Borgå: Wahlström & Widstrand

Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet, Lpo 94, Fritzes, ISBN 91-85545-13-9 eller 978-91-85545-13-1

Läroplan för de frivilliga skolformerna, Lpo 94, Fritzes, ISBN 91-85545-14-7 eller ISBN 978-91-85545-14-8

Nationell kvalitetsgranskning, 1999, Skolverket

Nationell handlingsplan för klamydiaprevention, 2009-2014, Socialstyrelsen Art nr 2009-126-180

Rapport om aktörer, målgrupp och metoder inom området för sexuell hälsa i Västra Götalandsregionen, GR Utbildning, Fredrik Axelzon och Lisa Isaksson

Rapport om senare delen av grundskolans sexualitet och samlevnadsundervisning i Västra Götalandsregionen, Axelzon, F, Fredholm K, Haikonen V, GR Utbildning (2008)

Redovisning av uppdrag om översyn av målen i grundskolans kursplaner avseende sex- och samlevnad, Dnr u2005/4336/S, Skolverket

RFSU (2004) Kartläggning av sexualitet- och samlevnadsundervisningen på Sveriges lärarutbildningar, Stockholm

Sex i skolan – en textanalys av styrdokument och läromedels syn på sexualundervisning och sexualitet, Glimhage, H, Melander P (2007), Göteborgs Universitet

Sexualitet och samlevnad i grundskolan senare del. Lustig, S och Medina S, (2005) Examensarbete, Kristianstad högskola, Lärarutbildningen

Skollagen (1985:1100), Utbildningsdepartementet, Regeringskansliet

Social kompetens och problembeteende i skolan, Terje Ogden (2003). Stockholm: Liber

”Stackars flickor” i en bristfällig skola, utvärdering av projekt som åren 1995-2008 var avsedda att utveckla skolans arbete med sexualitet och samlevnad. Birgitta Sandström, (2009) Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet.

Till rektor – min uppgift är att knyta ihop det, Agneta Nilsson och Birgitta Sandström, Skolverket, ISBN 91-89314-38-7.

Tio punkter för en bättre sexualundervisning i skolan, 2004, RFSU

Undervisningens möjligheter att förändra elevernas tänkande vad gäller aids och hiv, Tina Kindeberg, (1997), Lunds universitet

Ungdomar och sexualitet, en forskningsöversikt år 2005, Margareta Forsberg, Statens folkhälsoinstitut, ISBN 91-7257-446-1.

Ungdomars sexuella hälsa, internationella kunskapssammanställningar och svenska erfarenheter av förebyggande arbete, 2007, ISBN 978-91-85483-63-1, Socialstyrelsen

Utbildningar våren 2010 – hälsofrämjande och förebyggande metoder för förskola, grundskola och gymnasieskola, (2009) Preventions- och utvecklingsenheten. Göteborg

Interna dokument

Ansökan om statligt hiv-bidrag för perioden 2007-9, Smittskyddsenheten, Västra Götalandsregionen, Karin Stenqvist

Konsekvens av flytt från smittskyddsenheten till primärvården: Övergripande regional enhet med uppdrag att initiera och stödja förebyggande av STI/HIV och andra smittsamma sjukdomar (hepatiter) samt att verka för en god reproduktiv hälsa.

Nuvarande arbetsuppgifter avseende STI/HIV förebyggande arbete – läkartjänsten, Smittskyddsenheten

Strategidokument för förebyggande av hiv/aids, andra sexuellt överförbara sjukdomar och blodburna sjukdomar i Västra Götaland, Smittskyddsenheten i Västra Götalandsregionen, Manijeh Mehdiyar och Karin Stenqvist

Underlag för samarbete mellan GR Utbildning och Västra Götalandsregionen under våren 2007.

Underlag för samarbete mellan GR Utbildning och Västra Götalandsregionen under 2008

Utvärdering av samverkansprojekt Sexuell Hälsa, informationsinsatser och utbildningstillfällen för prevention av könssjukdomar hos ungdomar i Västra Götalandsregionen (2006), Metodix Organisationsutveckling/Pittaya.